

Hieronymus

Lietuvos literatūros vertėjų
sąjungos žurnalas

Kristina Gudelytė

Literatūrinė šlovė,
aptemdyta politinių šešėlių

Leonid Machlis

Šešios Michailo
Aleksandrovičiaus karjeros
(Ištrauka)

Pokalbis su Mindaugu Kvietkausku

Tie rašmenys
mane magiškai traukė

**IZRAELIO LITERATŪRAI IR
LIETUVOS ŽYDŲ
ISTORIJOS METAMS
SKIRTAS NUMERIS**

2020

08

ISSN 2538-6670

Hieronymus

Lietuvos literatūros vertėjų
sąjungos žurnalas

Turinys

Literatūros premijos

7 Kristina Gudelytė. Literatūrinė šlovė, aptemdyta politinių šešėlių

Biografijos

21 Leonid Machlis. Šešios Michailo Aleksandrovičiaus karjeros
Vertė Arvydas Valionis

Pokalbiai

41 Tie rašmenys mane magiškai traukė
Pokalbis su Mindaugu Kvietkausku

Literatūrinė šlovė, aptemdyta politinių šešėlių

Apie Izraelio literatūrinės premijas

Kristina Gudelytė

Izraelio literatūros atstovai (rašytojai, poetai, literatūros kritikai, pjesių autoriai) buvo ir yra pagerbiami bei skatinami toli gražu ne viena literatūros premija, tad ir laureatų kiekis atrodo įspūdingai. Ne veltui žydai vadinami knygos tauta, nes norinčių rašyti ir rašančių (pakanka vien laureatų) yra tikrai nemažai. Tiesa, kartais kyla pagrįstų klausimų, kuo remiantis vienam ar kitam literatūrinė premija buvo suteikta, be to, ir pačių premijų svoris nėra vienodas. Dažna jų aiškiai apsibrėžusi vienokius ar kitokius ideologinius rėmus (tarkim, 2012-tais buvo įsteigta Sionizmo premija už kūrybinę (taip pat ir literatūrinę) veiklą. Ne vienas jos laureatas, tarp jų ir rašytojas A. B. Yehoshua, prisipažino nustebeęs ją gavęs. Arba Icchako Sade premija už kūrinį karine tematika), kitos, nors jų ideologija ir ne tokia akivaizdi, yra ne mažiau politiškai ir kultūriškai angažuotos. Izraelio kontekste pernelyg daug premijų sąlygiškai mažame ir užsisklendusiame literatūroje pasaulyje, regis, apsunkina laureatų atrankos procesą. Visas apdovanojimų mechanizmas sukasi uždaram rate: sudėtinga rasti nešališkus atrankos komisijos narius, o nugalėtojai kartojasi ir dažnu atveju būna lengvai nuspėjami. Kaip yra taikliai pažymėjusi profesorė Nancy E. Berg, premijos daugina premijas. Tikimybė tapti literatūros premijos laureatu tiesiogiai priklauso nuo jau sukauptų premijų bagažo. Literatūros premijų rekordininkais yra tapę vadinamos „Naujosios bangos“ rašytojai Amos Ozas ir A. B. Yehoshua bei vėlesnės kartos kūrėjas D. Grossmanas (Altermano, Agnono,

Shlonskio, Brenerio, Niumano, Bernšteino, Sapiro, Bialiko, Izraelio valstybės ir Ministro pirmininko Eškolio Levio literatūros premijos). Šių kūrėjų, atsiribojusių nuo realistinio pirmtakų stiliaus bei ideologinio kolektyvizmo, platus akiratis ir atvirumas leido ištrūkti į platesnius literatūrinius vandenius ir liautis virus nacionaliniame katile. Jie buvo įvertinti ir užsienio literatūros premijomis, jų kūriniai gausiai verčiami į užsienio kalbas. Nesiimsiu plačiau jų aptarinėti, juolab kad lietuvių skaitytojai turi galimybę ir patys susipažinti su jų kūryba. Svarbiausias šio straipsnio tikslas – plačiau aptarti penkias literatūros premijas: Bernšteino, Sapiro, Bialiko, Izraelio valstybės ir Ministro pirmininko Levio Eškolio ir paminėti kelis jų laureatus, į kuriuos reikėtų atkreipti dėmesį ne tik dėl įsimintinų jų kūrinių, bet ir juos gaubiančių politinių prieštarų bei dviprasmybių.

Bernšteino premija – kasmetinis literatūros apdovanojimas, įsteigtas 1978 m. ir skiriamas jaunesniems nei penkiasdešimtmečiams hebrajų kalba rašantiems kūrėjams. Žymiausi jos laureatai prozos kategorijoje: Chaimas Beeras (1980) už romaną *Nocot* (Plunksnos) (Nacionalinis jidiš knygos centras šį romaną išrinko iš šimto geriausių žydų literatūros kūrinių); Amos Oz (1983) už knygą *Menucha nechona* (Tobulas poilsis), Davidas Grossmanas (1985, 1993); Meir Shalevas (1989) už kūrinį *Roman Rusi* (Rusiškas romanas); Elona Kimchi (1999) už autobiografinį romaną *Suzana bechija* (Verkianti Suzana); Ronit Matalon (2009) už knygą *Kol caadeinu* (Mūsų žingsnių balsas); Saidas Kashua (2011) už romaną *Guf sheni jechid* (Vienaskaitos antras asmuo); Dror Mishani (2004) už romaną *Efsharut shel alimut* (Smurto galimybė); Dorit Rabinyan (2015) už romaną *Gader chaya* (Gyvatvorė).

Norėtusi išskirti ir vieną šios premijos laureatą poezijos kategorijoje – Rojų Hasaną. Premija jam buvo suteikta 2015 m. už poezijos rinkinį *Ha klevim she navchu be jeldutenu haju chasumei pe* (Šunys, skaliję mūsų vaikystėje, buvo užčiauptais nasrais). Jo kūryba yra laikoma svarbia *mizrachim* (Vidurio Rytų ir Š. Afrikos šalių kilmės žydų) pasipriešinimo prieš aškenazių politinį ir kultūrinį (ir literatūrinį) įsitvirtinimą dalimi. Nuslopus aktyviam politiniam *Juodųjų panterų* pasipriešinimui, ilgainiui jis persikėlė į kultūrinę plotmę. R. Hasanas – vieno tokio poetinio (politinio ir socialinio?) judėjimo *Ars poetica* lyderis. Judėjimo pavadinimas buvo pasirinktas ne atsitiktinai: hebrajų kalbos žargono žodžiu „ars” yra paniekinamai vadinamas skonio stokojantis žmogus, paprastai Rytų kilmės žydas (*mizrachim*). R. Hasano eilėraščio „Aškenazių valstybė” pradžia yra aiški aliuzija į Lėjos Goldberg eilėrašį „Iš mylimo krašto eilių”: *Aškenazių valstybėj pražydo migdolmedis, / Aškenazių valstybėj laukiama svečio, / kuris ilgai neužsibus. (...)*

*Aš tinginys, / Aš – visa tai, ko kadaise nebuvo, / Kai čia dar viskas balta buvo. / Aš destrukcija, / Griuvėsiai. / Baisus niekšas, / Į teismą atėjęs / Įstatymų lau-
žytojas su kipa ant galvos. Pabaigoje poetas atsiriboja nuo tokios valstybės ir
jos aukštinamų rašytojų bei poetų, kitaip tariant, aškenazių literatūrinio *establiš-
mento*: *Negedėjau Kaniuko, / Suplėšiau Natano Zacho knygas. / Nešvėsiu nepri-
klausomybės, / Kol neturėsiu savo valstybės.**

Nežinia, kodėl poetui užkliuvo būtent šie aškenazių kilmės literatūros atstovai, gali būti, kad pasirinkti atsitiktinai dėl poetinio rimo ir ritmo. Natanas Zachas (miręs šių metų lapkritį) – Bialiko ir Izraelio valstybės literatūros premijų laureatas, vienas garsiausių moderniosios Izraelio poezijos balsų. Paralelių toli ieškoti nereikia. Kitados ir pats N. Zachas garsėjo prieštaringomis kalbomis bei maištinga dvasia. Jaunystėje (6-ame dešimtmetyje) jis buvo sukilęs prieš anuomet įsitvirtinusių lyrikos tradiciją ir net parašęs manifestą *Mintys apie Altermano poeziją*, kuriame aršiai kritikavo perdėtą sionizmo poetų jausmingumą ir suformavo naujas poezijos rašymo taisykles. Regis, čia ne pro šalį būtų padaryti nedidelį virąžą į moderniosios žydų poezijos ištakas. Jos pradininkais yra laikomi Chaimas Bialikas ir Shaulis Tchernikovskis, abu gana skirtingi poetai, kūrę ir gyvenę dar iki valstybės susikūrimo. Natanas Altermanas, Avrahamas Shlonskis, Lea Goldberg (Izraelio literatūros premijos laureatai) – sionizmo dvasia alsuojantys dainiai, valstybės kūrimosi liudytojai, priklausę poetų grupei „Jachdav“, kuri priešinosi savo pirmtakų, ypač Bialiko, rašymo stiliui, nors, tikra ironija, pirmieji du tapo Bialiko literatūros premijos laureatais. Nors dažnai priešiška žvilgčiodami į savo pirmtakus, visi žydų moderniosios poezijos pradininkai yra kilę iš tos pačios rusiškos arba lenkiškos, kitaip tariant, aškenaziškos, kultūros, todėl ne veltui R. Hasanas Izraelį vadina „aškenazių valstybe“. Maža to, jau brandaus amžiaus N. Zachas pakurstė ne tik ideologinę, bet ir etninę ir rasinę ugnį pareiškęs, kad iš Rytų šalių kilę žydai yra kur kas žemesnės kultūros už Europos žydus. Jo žodžiais kalbant, „vieni atėję iš aukštos Vakarų Europos kultūros, kiti išlindę iš urvų.“ Tai sukėlė nemenką atgarsį visuomenėje, buvo rašomos peticijos, kad N. Zacho kūryba būtų pašalinta iš pagrindinių ir aukštųjų mokyklų programos. Galbūt kaip tik dėl šitokių išsišokimų jaunajam *mizrachim* kilmės poezijos maištininkui R. Hasanui ir knieti „suplėšyti“ garbaus poeto knygas. Kitas jo taikinytis – Joramas Kaniukas – ryški asmenybė, tikras plunksnos meistras (amžinybėn iškeliavęs 2014), 29 knygų autorius, Bialiko ir Sapiro literatūros premijų laureatas (pastaroji už autobiografinį romaną *1948-iejį*). Prie šio rašytojo dar grįšiu aptardama Sapiro premiją.

Ne visai suprantama, kodėl R. Hasaną J. Kaniuką pasirinko kaip „stagnacinį“ aškenazių literatūros simbolį, nes nuolat maištaujanti rašytojo asmenybė, kovojanti su įsitvirtinusia politine, kultūrine ir literatūrine tradicija, regis, turėtų būti artima socialiai jautriam jaunajam poetui, nesvarbu, kad jų etninė kilmė ir skiriasi.

Ne ką mažiau politinių debesų temdo ir dar vieno Bernšteino premijos laureato (už romaną *Guf šeni jechid* (Vienaskaitos antrasis asmuo) arabų kilmės hebrajų kalba rašančio Saido Kashua kūrybinę padangę. S. Kashua plunksnos ėmėsi dar mokydamasis prestižinėje Menų ir mokslų akademijoje Jeruzalėje. Remdamasis asmenine patirtimi, ką reiškia Izraelyje būti arabui ir kaip apibrėžti savo tapatybę, bei supratęs, kiek abi tautos – žydai ir arabai – menkai pažįsta viena kitą, todėl dažnai vadovaujasi stereotipais, jis pasišovė izraeliečiams papasakoti Palestinos ir palestiniečių istoriją, o kad būtų suprantamiau, į pagalbą pasitelkė humorą ir absurda kaip meninės raiškos priemones. Ilgainiui S. Kashua kūryboje iškilo spalvingas asimiliuoto arabo šiuolaikinėje Izraelio visuomenėje portretas. Minėtame romane susipina du siužetai: vienas, susijęs su sėkmingai karjeros laiptais kopiančiu arabų kilmės advokatu, kitas – su socialiniu darbuotoju Amiru. Be to, juodu sieja viena moteris, advokato žmona. Dėl savo panašumo su globojamu sunkiu žydų kilmės ligoniu Jonatanu, vegetuojančiu po vienos karinės operacijos, Amiras tiesiogine šio žodžio prasme perima jo tapatybę. Kaip pažymi literatūros kritikas Arikas Glasneris, romane ironiškai pažvelgiama į arabų pastangas įsilieti į „sėkmingos“ žydų visuomenės dalį. Tokius arabų kilmės „naujuosius izraeliečius“ galima vadinti „naujaisiais žydais“, arba, jei žvelgtume plačiau, *novorišais*, nebeturinčiais aiškių tautinių ribų. Šią tapatybės temą S. Kashua plėtojo rašydamas savaitines satyrines publikacijas laikraštyje *Ha-aretz* bei kurdamas scenarijų humoristiniam TV serialui *Avoda aravit* (Arabų darbas), kurio pagrindinis veikėjas arabų kilmės žurnalistas, mėginantis pritapti prie visuomenės elito. Laviruodamas ant plonytės užsitęsusio politinio konflikto linijos S. Kashua neišvengiamai sulaukė kritikos ir iš žydų, ir iš arabų stovyklų. Pirmieji žėrė priekaištų, esą rašytojas pernelyg aršus kairiųjų pažiūrų radikalas, besišvaistantis antisisionistiniais pareiškimais. Arabai savo ruožtu priekaištavo, kad Kashua rašo hebrajų, o ne gimtąją arabų kalba, kuri yra viena svarbiausių arabiškosios tapatybės sudėtinių dalių. Galiausiai, kaip pats sakė, pralaimėjęs kovą, kuria siekė sukurti nors mažumėlę lygesnę visuomenę, kurioje nebūtų neigiamai pabrėžiama tautinė individo kilmė, ir prisidėti prie sėkmingesnio žydų bei arabų sugyvenimo, 2014 m. S. Kashua su šeima išvyko į JAV. Kai 2018 m. buvo patvirtintas Izraelio Nacionalinis įstatymas, skelbiantis, kad Izraelis yra žydų valstybė, o tai netiesiogiai reiškia, kad žydų kilmės piliečiai

iškeliama virš arabų kilmės Izraelio piliečių ir arabų kalba netenka nacionalinio statuso, S. Kashua *The NY Times* rašė, kad Izraelis pasiuntęs aiškią žinutę savo arabų kilmės piliečiams, kad jis nenori jų matyti ir mieliau renkasi žmones, gimusius svetur, kalbančius svetimą kalbą, niekada nemokėjusius jam jokių mokesčių ir pan. Žmonės, kuriems pasisekė vien todėl, kad juos pagimdė žydų kilmės motina, kone per naktį gali įgyti Izraelio pilietybę, įsilieti į valdančiųjų rasę ir įgyti viršenybę prieš ten gimusius ir išties kartas gyvenančius autochtonus. Regis, vienintelė viltis milijonams palestiniečių – tai susirasti žydų kilmės motiną, kuri juos įvaikintų. Beje, maždaug 180 Izraelio rašytojų (tarp jų Amos Ozas, A. B. Yehoshua, Zerua Shalev, Orly Castel-Bloom, Etgar Keretas) kreipėsi į ministrą pirmininką prašydami atmesti šį prieštarai vertinamą įstatymą, kuriam įsigaliojus nebelieka vietos demokratijai.

2015 m. Bernšteino premiją gavo dar viena politinio skandalo neišvengusi rašytoja Dorit Rabinyan už romaną *Gader chaja* (Gyvatvorė). Šiame kūrinyje aprašoma palestiniečio ir žydės meilės istorija, užsimezgusi Niujorke ir nutrūkusi jai sugrįžus į Tel Avivą, o jam – į Vakarų Krantą, kur juodu išskyrė politiniu atžvilgiu neįveikiama siena, nesvarbu, kad geografiškai – vos valanda kelio. Didžiausia intriga yra tai, kad pasakojimas remiasi tikra knygos autorės ir palestiniečių menininko Hasano Hourani, nuskendusio netoli Jafos uosto, meilės istorija. Galima sakyti, šis romanas – žydų ir palestiniečių santykių tragedijos išraiška. Knygą perskaitė ir radikalios dešinėsios valdžios atstovų. Praėjus metams po jos pasirodymo, Švietimo ministerijos nutarimu romanas buvo pašalintas iš mokyklinės programos, kaip sakoma, dėl to, kad Izraelio kariai jame vaizduojami kaip „sadistai“ ir „karo nusikaltėliai“ ir dėl kilusios grėsmės, kad „išsitrins palestiniečių ir žydų tapatybių ribos“. Rašytojai buvo visokeriopai grasinama. Tiesa, ir šis valdžios akibroktas visuomenėje neliko be atgarsio. A. B. Yehoshua, kurio romano *Meahev* (Meilužis) viena siužetinė linija taip pat sukasi aplink tokią „uždraustą“ meilę, piktinosi, kad žengusieji tokį žingsnį ne tik neišmano, kas yra tikroji literatūra, bet šitokiu savo elgesiu „diskvalifikuoja ir daugelį kitų knygų, pjesių bei kino filmų, kurių kiekvienas savaip bando nagrinėti sudėtingus mūsų ir tarp mūsų gyvenančių bei mūsų okupuotų mažumų santykius“. Lazda išties turi du galus. Nežinia, koks būtų buvęs knygos likimas, jei ji nebūtų patekusi į politinio ginčo sūkurį, bet, kaip taikliai yra pasakęs kino režisierius Federicas Felinis, cenzūra – tai valdžios apmokėta reklama, todėl kilęs skandalas dvigubai ar trigubai padidino romano pardavimų apimtį. Kaip teigia pati rašytoja, nepaisant viduramžius primenančių

valdžios veiksmy, vilties teikia tai, kad tie žmonės vis dar tiki, jog „knyga pajėgi daryti pokyčius žmonių sielose”.

Sapiro premija

Ši kasmetinė premija teikiama už literatūros kūrinį hebrajų kalba. Pavadinta Pinhaso Sapiro, buvusio Izraelio finansų ministro, vardu, premija įsteigta 2000 m. Ji atspindi *Man Booker* premijos laureatų atrankos procesą, kai didžiųjų šalies leidyklų pateiktų kandidatų galiausiai sudaromas trumpasis galimų laureatų sąrašas. Prizą skiria valstybinė loterija *Mifal HaPais*. Atrinkti kandidatai dalyvauja literatūriniuose renginiuose visos šalies mastu, o žmonės raginami statyti už savo favoritą. Pergalės atveju valstybinė loterija jiems išmoka piniginius prizus.

Ši premija, piniginiu požiūriu skalsiausia, sulaukė nemažai kritikos ir prieštaringo vertinimo dėl to, kad pernelyg dažnai į prizininkų sąrašus patenka bestseleriai ar, kaip vėliau paaiškėja, laiko egzamino neišlaikantys literatūros kūriniai. Poetas ir leidėjas Ronas Dahanas ragino apskritai panaikinti šią premiją, nes esą ji nemaž nepaiso savo išsikeltų tikslų – skatinti kokybiškos literatūros kūrimą ir „vartojimą”. Dėl panašių priežasčių boikotuodami šią premiją savo kandidatūras atsisakė pateikti tokie literatūros grandai kaip A. Ozas, Aharonas Appelfeldas, A. B. Yehoshua ir D. Grossmanas. 2003 m., regis, dėl absurdiškos priežasties – neaititiko reikalaujamų žodžių kiekio standarto – nugalėtojo vainiko neteko Egaro Kereto apsakymų knyga *Anihu* (Aš Esu). Vėliau toks reikalavimas buvo atšauktas. 2006 m. buvo pakeistos taisyklės ir dėl kūrinio kalbos – kandidatūras galima teikti ir kitomis (ne hebrajų) kalbomis rašantys Izraelio piliečiai. Tų metų Sapiro premijos laureatas Ronas Leshemas už savo debiutinį romaną *Im jesh Gan Eden* (Jei yra Rojus) gavo ir Icchako Sade premiją, skiriamą už kūrinį karine tematika.

2009 m. Sapiro premija apskritai niekam nebuvo įteikta. Nugalėtoju buvo išrinktas Alono Chilo romanas *Achuzat Dadžani* (Dadžani nausėdija), pasak atrankos komisijos išvadų, „už subtilų epochos perteikimą, komiškų ir dramatiškų scenų sampyną, tinkamai atmieštą romantikos ir sarkazmo doze.” Knygoje vaizduojama XIX a. pabaigos Palestina pirmosios žydų imigrantų bangos laikotarpiu. Romaną sudaro du dienoraščiai – talentingo arabų berniuko Salo ir istorinės asmenybės, garsaus agronomo Chaimo Margalijoto Kalvariečio, iš turtingų arabų supirkinėjusio žemes ir dalijusio jas atvykusiems žydams. Tai lyg du skirtingi žvilgsniai į tuos pačius įvykius. Kaip ir abiejų veikėjų tarpusavio santykiai yra

tarsi žydų ir arabų santykių atspindys. Romanui pasirodžius pasipylė kritika dėl žydų ir palestiniečių įvaizdžių bei jų tarpusavio santykių vaizdavimo. Rašytojas ir literatūros kritikas (Bernšteino premijos laureatas) Arikas Glasneris tvirtino, kad romane justi „flirtavimas ir dorovinio dėsnio iškraipymai“, nes žydai be išimties vaizduojami kaip morališkai blogi, o palestiniečiai – silpni ir teisingi. Sionizmą bandoma pateikti kaip kolonializmo atmainą. A. Glasneriui antrindamas garsus rašytojas A. Megedas (Bialiko, Brenerio, Agnono, Izraelio valstybės literatūros premijų laureatas) pavadino romaną „antisionistinio kūrinio pavyzdžiu“. Praėjus kelioms dienoms po laureato paskelbimo *Haaretz* pasirodė straipsnis, kuriame buvo atskleisti A. Chilo asmeniniai ryšiai su vienu iš komisijos narių. Lyg šito dar būtų maža, buvo pareikšti kaltinimai ir dėl skaitytojų klaidinimo bei istorinių faktų iškraipymo. Ch. Margalijoto Kalvariečio giminaičiai ėmė reikšti pretenzijas, kad rašytojas romane panaudojo tikrus šio istorinio veikėjo gyvenimo faktus, ir padavė jį į teismą. Šis leido pagrindinio veikėjo vardą ir pavardę pakeisti į Izaoko Lomanskio, nesinaudoti Kalvariečio rankraščiu ir įžangoje paminėti, kad istorija yra išgalvota. Anuomet pagrindinei A. Chilo varžovei R. Matalon, pasak daugelio literatūros kritikų, turėjusiai gauti Sapiro premiją, tais pačiais metais kaip savotiška kompensacija buvo suteikta Bernšteino premija.

Darsyk grįšiu prie Sapiro premijos laureato Joramo Kaniuko, kuris jau minėtas kaip patekęs į poeto R. Hasano „nemalonę“. J. Kaniukas – *Palmacho* kovotojas, stovėjęs priešakinėse linijose valstybės priešaušryje ir sužeistas per Nepriklausomybės karą. Tiesa, susikūrus valstybei, rašytojas kaip įmanydamas stengėsi nuo viso to atsiriboti ir į tai, kas vyko jo šalyje, pažvelgė ironiškai, neslėpdamas kartėlio ir nusivylimo. Kaip pats yra sakęs, „valstybės, prie kurios kūrimosi prisidėjau, seniai neliko, o tai, kuo ji tapo, manęs nebedomina. Apgailėtina buka, pilna ydų, tamsumo, sunkiai serganti, tokia ji ilgai netemps. Mes tikėjomės visiškai kitokios“. Šis nusivylimas atsispindi ir Kaniuko kūryboje, kuri yra persmelkta ironijos, satyros ir juodojo humoro, jo rašymo stilius prilyginamas K. Vonegutui. Kaniuko kūrybai įtaką padarė ne tik kovos už Nepriklausomybę, bet ir praleistas dešimtmetis JAV, kur jis bičiuliavosi su tokiomis asmenybėmis, kaip M. Brando, Ch. Parkeris, Billie Holliday. Galbūt kaip tik dėl to jį būtų sudėtinga laikyti savo kartos atstovu (ir literatūrine, ir politine prasme). Kaniuko kūryba yra kur kas artimesnė postmodernizmo stiliui, jis prisiliečia prie tokių temų, kaip Nepriklausomybės karas, Holokaustas, okupuotos teritorijos, tėvų ir vaikų santykis, senėjimas. Aptardamas romaną *1948-ieji*, istorikas Motis Golanis teigia, kad knygoje perteikta asmeninė atmintis, neįsipareigojusi kanoniniam Nepriklausomybės karo naratyvui. Pats

rašytojas dar knygos pradžioje įspėja skaitytoją: „Galiu prisiminti arba galiu išgalvoti prisiminimą.“ 2011 m. rašytojas žengė precedento neturintį žingsnį – laimėjo teisinę kovą prieš valstybę pareikalavęs, kad jo dokumentuose statusas „žydas“ būtų pakeistas į „be religijos“. J Kaniukas apgailestavo, kad „valstybės pamatai buvo statomi ant religijos, o ne tautos, kuria, „jau beveik buvome tapę. Deja, įstrigome civilizacijos prieškambarėje, o religija prilipo prie mūsų lyg dėlė“.

Dar viena, mano nuomone, išskirtinė Sapiro premijos laureatė yra Orly Castel Bloom, įvertinta 2015-aisiais už romaną *Ha-roman ha-mitzri* (Egiptietiškas romanas). O. Castel Bloom – viena ryškiausių ir įdomiausių Izraelio postmodernistinės literatūros atstovių. 1999 m. ji pateko į 50 įtakingiausių Izraelio moterų sąrašą. Siurrealistinis ir poetinis jos rašymo stilius išjudino tradicinius žydų/Izraelio literatūros pamatus, subtiliai perteikdamas nuogą, neretai šokiruojančią tarsi sudužusio veidrodžio tikrovę. Be premiją laimėjusio romano, minėtinas ir ankstesnis jos kūrinys – romanas *Doli Siti*, kuris yra itin vykęs literatūrinis distopinės visuomenės pavyzdys (šalia F. Kafkos, R. Brėdberio, K. Čapeko, K. Voneguto), pelnęs tarptautinį pripažinimą ir patekęs į UNESCO geriausių literatūros kūrinių sąrašą (UNESCO Collection of Representative Works). Pasak literatūros kritikės Karen Grumberg, rašytojos kūryboje, reiškiančioje nerimą ir kritikuojančioje visuomenės normas, gausu juodojo humoro, satyros, parodijos ir sarkazmo. Castel-Bloom, panašiai kaip E. Keretas, pasitelkusi humorą, atranda naujas raiškos priemones, o tai leidžia į banalius dalykus pažvelgti originaliai, baisius paversti vienaip ar kitaip priimtinais. Pasak kai kurių literatūros kritikų, knyga *Egiptietiškas romanas* yra pati „radikaliausia“ Castel-Bloom knyga. Joje pasakojama apie iš Egipto kilusią žydų šeimą (ir autorės šeima kilusi iš tos šalies); romane susipynę istoriniai ir autobiografiniai faktai. Pasakojimas pradedamas nuo žydo, neišgirdusio Mozės raginimo ir likusio Egipte. Dar viena šeimos atšaka Kastilai paliečia 1492-ųjų žydų persekiojimą Ispanijoje ir pabėgėlių temą. Kitų knygos dalių veiksmas rutuliojasi kibuce ir Tel Avive. Šią knygą galima laikyti šeimos saga, bet, kaip visuomet nutinka su O. Castel-Bloom, nieko nėra taip, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Pasak Sapiro premijos atrankos komiteto išvadų, regis, įprasta šeimos istorija tampa nevaldoma ir virsta originaliu pasakojimu, kurio įvykių eiga itin netikėta; šį pasakojimą galima laikyti viso Izraelio istorija, kurios anksčiau dar niekada nebuvo papasakota.

Po 2003 m. įvykusio nesusipratimo šią premiją už knygą *Takala be katze galaktika* (Kliūtis galaktikos gale) 2018 m. gavo ir politiškai mažiau aktyvus Etgaras Keretas, rašymo stiliumi, radikaliu humoru ir siurrealistiniais vaizdiniais kur kas

artimesnis Orly Castel-Bloom kūrybai. Trumpų novelių rinkinyje autorius paliečia tokias temas, kaip Izraelio visuomenė, eutanazija ir vienatvė.

Kasmetinė Bialiko literatūros premija buvo įsteigta 1933-iais tautos poeto Chaimo Nachmano Bialiko šešiasdešimtmečio proga. Premija teikiama už ryškius literatūrinius pasiekimus. Ją yra gavęs ne vienas žydų tautos poetas ir rašytojas, kūręs ir gyvenęs dar iki valstybės susikūrimo, kaip, beje, ir pats Bialikas. Tarp žymiausių hebrajų literatūros klasika tapusių jos laureatų: jau minėti poetai Sh. Tchernikovskis, A. Shlonskis, N. Altermanas, Zalmanas Shazaras (vėliau tapęs ir Izraelio valstybės prezidentu), Yehuda Amichai. Bialiko premiją net du kartus (1934 ir 1950) yra gavęs ir Nobelio literatūros premijos laureatas Shmuelis Josephas Agnonas. 1948 m. ši premija buvo paskirta vokiečių kalba rašiusiam Maxui Brodai, rašytojui ir garsiam Franso Kafkos leidėjui, be kurio pasaulis nebūtų turėjęs Kafkos *Pilies* ir *Amerikos*. Bialiko premija už poeziją 1978 m. suteikta ir iš Lietuvos kilusiam ir Izraelyje prieštarinčiai vertinamam sovietinio partizaninio judėjimo dalyviui Abbai Kovneriui, rašiusiam hebrajų ir jidiš kalbomis. (Beje, jis buvo įvertintas ir prestižine Izraelio literatūros premija). 1979 m. šios premijos laureatu tapo šiuolaikinis rašytojas, žydų istorijos kronininku vadinamas Aharonas Appelfeldas (miręs 2018 m.). Patyręs Holokausto siaubą Appelfeldas nepanoro rašyti realistinių prisiminimų ar autobiografinio žanro romanų ir savo patirtis transformavo rašydamas lyriškus prozos kūrinis, pasižyminčius alegoriniu stiliumi. Kaip A. Appelfeldas yra apie save sakęs: „visos keturiasdešimt mano knygų priklauso mano gyvenimo sagai. Visos tarpusavyje susijusios, kiekviena į mano gyvenimą žvelgia iš skirtingo kampo.“ Akis į akį susidūręs su tamsiausiomis žmogaus sąmonėje glūdinčiomis jėgomis rašytojas renkasi alegorinę ir mitologinę kalbą, kuri leidžia atskleisti ribines patirtis, sunkiai pasiduodančias realistiniam stiliui, ir piešti pasaulio dualumą, kur visada yra persekiotojai ir persekiojamieji. Pagrindinė Appelfeldo kūrinų tema – žydų gyvenimas Europoje. Pasak literatūros profesoriaus Jigalio Švarco, rašytojo kūryboje nuolat kovoja dvi be galo prieštaringos jėgos: viena siekia pamiršti, kita surinkti paskutinius atminties trupinius. Žymiausi Appelfeldo kūriniai, kuriuose justai dvasinis veikėjų – Holokaustą išgyvenusių asimiliuotų žydų – sąstingis ir negebėjimas integruotis į visuomenę: *Katerina*, *Bartfus ben ha-almavet* (Nemirtingasis Bartfusas), *Ha-ish she lo pasak lishon* (Žmogus, nepaliovęs miegoti; pastaroji 2013 m. buvo patekusi į trumpąjį *Man Booker* sąrašą) ir kt. Garsus amerikiečių novelistas Philipas Rottas, pažinęs A. Appelfeldą asmeniškai, pavertė jį savo knygos *Operacija Šeilokas* (Operation Shylock) veikėju. Jos veiksmas vyksta Izraelyje Pirmosios intifados laikotarpiu, kai šalyje vyko vieno su naciais kolaboravusio koncentracijos stovyklos prižiūrėtojo teismas.

Dar vienas Bialiko premijos laureatas (1997), kurį reikėtų išskirti, yra Joshua Kenazas (miręs šių metų spalį nuo Covid-19), kairiųjų pažiūrų žmogaus teisių gynėjas, politikoje aktyviai nesireiškęs. Žymiausias jo romanas *Hitganvut jechidim* (Persekiojimas, angl. *Infiltration*), 2007 m. įvardytas kaip viena iš dešimties įtakingiausių istorinių knygų apie Izraelio valstybę. Romano veiksmas vyksta karinėje stovykloje, kurioje apmokomi jauni šauktiniai, turintys įvairiausių fizinių trūkumų. Kaip pažymi rašytojas D. Mishani, toks fizinės reabilitacijos ir kūno „taisymo“ įvaizdis ironiškai pasirinktas kaip sionistinio „naujojo žydo“ idealo siekimas. Sionistinėje literatūroje „naujasis žmogus“ iškyla kaip priešprieša fiziškai ir dvasiškai suluošintam tremties žydui. Ši karinė stovykla yra visos Izraelio visuomenės mikrokosmas, kurioje jos veikėjai, skirtingų etninių, kultūrinių ir religinių tradicijų atstovai, kovoja su asmeninėmis traumomis ir bando susikalbėti, bet nuolat kyla įvairių konfliktų ir nesusipratimų. Jigalis Švarcas šį romaną pavadino „žmogaus inžinerija“. Atsiskleidžia straipsnio pradžioje minimas aškenazių ir *mizrachim* nesusikalbėjimas ir tarpusavio priešprieša, kurią išryškina mūsų jau aptartas poetas R. Hasanas. Aškenaziai romane įkūnija utopinę, su tikrove nieko bendra neturinčią Izraelio istoriją, o *mizrachim* – perdėm kūnišką ir stokojančią vizijos realybę. Pasak D. Mishani, sionistinis naratyvas yra destruktivi ir represyvi vaizduotė, nenorinti pastebėti mūsų kūno trūkumus. J. Kenazas atsisakė prestižinės Izraelio premijos. Kaip pažymi hebrajų kalba rašančių rašytojų asociacijos prezidentas Zvika Niras, raytojas šiam žingsniui ryžosi, nes „nepanoro spausti rankų laureatams, kurių pasaulėžiūra nesutampa su jo paties žmogaus teisių ir vertybių samprata“. Pats metas plačiau šią premiją aptarti.

Izraelio valstybės premiją įvairiose srityse (tarp jų ir literatūros) skiria Izraelio valstybė. Ji yra laikoma garbingiausiu įvertinimu ir teikiama per Izraelio Nepriklausomybės dienos minėjimą dalyvaujant valstybės prezidentui ir ministrui pirmininkui. Premija įsteigta 1953-siais anuometinio Švietimo ministro Ben Ciono Dinoro iniciatyva. Ši premija yra sulaukusi daugiausia prieštarų vertinimų ir kritikos, nes, kaip atrodo, yra labiausiai politizuota ir nacionalizuota. Su ja susiję įvairūs nesusipratimai vyko nuolat. Tarkim, 1993 m. ministras pirmininkas Icchakas Rabinas grasino boikotuosiąs iškilmes, jei iš laureatų nebus išbrauktas Jeshayahu Leibowitzas, intelektualas, biochemijos ir neurofiziologijos, taip pat ir judaizmo bei Vakarų filosofijos profesorius, nes Izraelio vykdomą politiką okupuotose Palestinos teritorijose yra pavadinęs nacistine ir įspėjo dėl dehumanizacijos pavojaus okupacijos aukoms. Kilus audrai, jis pats atsiėmė savo kandidatūrą. Izraelio literatūros premija atspindi konservatyvųjį šios srities sparną, nes

tarp jos laureatų dominuoja aškenazių kilmės, dažniausiai dešinėsios politinės pakraipos vyrai. 2015 m. premijos politizavimas pasiekė dar neregėtą lygį, kai ministras pirmininkas Benjaminas Netanyahu atvirai išsakė nuogąstavimus, kad pernelyg daug „antisionistinių ekstremistų“ yra paskiriama į Izraelio literatūros laureatų atrankos komisiją ir nušalino du jos narius: profesorių Arielį Hirschfeldą ir Avnerį Holzmaną. Protestuodamas vienas komisijos narys, šiame straipsnyje jau ne kartą minėtas literatūros profesorius Jigalis Švartzas pats pasitraukė iš komisijos ir pakvietė kitus pasekti jo pavyzdžiu. Iš trylikos komisijos narių liko tik du, be to, vienas po kito savo kandidatūras atsiėmė ir daugelis nominantų: rašytojai Chaimas Beeras, Sami Michaelis, Davidas Grossmanas, pasak kurio, toks ministro pirmininko žingsnis yra „ciniškas ir destruktivus ir kėsina į dvasios, minties ir kūrybos laisvę“. Tiesa, tai nesutrukdė D. Grossmanui Izraelio literatūros premiją laimėti 2018-siais (beje, atrankos komisijos pirmininkas buvo tas pats Netanyahu nušalintasis prof. Avneris Holzmanas). Galbūt ją buvo nuspręsta paskirti po tarptautinio rašytojo įvertinimo, kai 2017 m. jo romanas *Sus echad nichnas lebar* (Į barą įžengia arklys) laimėjo prestižinę *Man Booker* premiją. Paragintas advokato Netanyahu sprendimą atšaukė, bet nepataisoma žala jau buvo padaryta. Po kelių savaitių, galbūt siekiant nukreipti dėmesį nuo kilusio skandalo, Izraelio literatūros premijos laureatu buvo paskelbtas Erezas Bitonas, pirmasis *mizrachim* kilmės žydų poetas. Dideliu poeto nuopelnu, už kurį skirta valstybinė premija, laikomas „*mizrachim* tapatybės, kaip neatsiejamos Izraelio paveikslo dalies, įtvirtinimas“.

1992 m. Izraelio premija buvo suteikta arabų kilmės rašytojui Emiliui Habibiui už arabų literatūrą (vienam iš trijų krikščionių, apskritai gavusių šią premiją). Toks arabų kultūros atstovo pagerbimas galėjo būti susijęs ir su tais pačiais metais rinkimus laimėjusio ministro pirmininko Icchako Rabino vykdoma politika, kuri buvo sutelkta į santykių su arabais gerinimą ir kurios rezultatas – Oslo taika bei Izraelio – Jordanijos taikos sutartys. Žymiausias Habibio kūrinys, satyra *Slaptasis Saido gyvenimas. Pesoptimistas*, kuriame humoristiškai atskleidžiamas arabų gyvenimas Izraelio valstybėje ir netiesiogiai išreiškiamas pasipriešinimas okupacinei valdžiai. Dėl Izraelio valstybinės premijos kilo aršūs debatai tarp arabų intelektualų. E. Habibis buvo kaltinamas stojęs „antiarabiškos“ Izraelio valstybės politikos pusėn, nors, jo paties tvirtinimu, tai viso labo tik nedidelis žingsnelis į arabų kultūros ir tautos pripažinimą.

Ministro pirmininko, dar vadinama Levio Eškolio, premija yra skiriama nuo 1969 m. Kasmet gali būti išrenkama iki keturiolikos literatūros laureatų, todėl skaičius išties stebina. Ši premija buvo sulaukusi kritikos, kad tie patys komisijos nariai,

gavę premiją, vėliau ją paskiria tiems, kurie jiems patiems ją kadaise paskyrė. Iš gausybės laureatų išskirsiu tik kelis, kurie, mano nuomone, yra verti dėmesio, be to, gavę ir kitų literatūros premijų. Jau minėti Orly Castel-Bloom (2001 ir 2011) ir Saidas Kashua (2004 ir 2005 už literatūrą hebrajų kalba), Dahlia Rabikowitz, poetė Agi Mishol, rašytojai Sara Blau, Alexas Epsteinas, Zerua Shalev, Niras Baramas.

Nors, kaip sakė prof. Nancy E. Berg, dažnai literatūros premijos laureatų atranka rašytinio žodžio meną sumenkina iki grožio konkurso lygio, o komisijos narių pasirinkimas geriausiu atveju būna subjektyvus, o blogiausiai – korumpuotas, nepaisant to, šių premijų neįmanoma vertinti vienareikšmiškai. Jos skatina skaityti, tiesa, ne visada geriausią literatūrą, prailgina laureatų kūrinių gyvenimą, padidina knygų pardavimą ir atkreipia užsienio leidėjų dėmesį. Izraelio literatūros kontekste premijos neretai tampa politinio ir pilietinio nepasitenkinimo ar net kovos lauku. Ne vienas laureatas (ir šalyje, ir užsienyje) dažnai pabrėžiamas kaip aršiausias valdžios priešininkas, todėl meninė kūrinio vertė kartais nustumama į antrą planą, o kilęs skandalas padidina jo skaitomumą tik kaip tam tikra pasipriešinimo forma. Tiesa, baksnojimas pirštu į vienu ar kitų kūrėjų ignoravimą tautiniais ar etniniais sumetimais dažnai išjudina ledus ir bent jau trumpam priverčia atidžiau pažvelgti į „užmirštuosius“, nors tada kyla pavojus, kad įvertinimas nebūtų tik pastangos „pataisyti“ tendencingą statistiką, nieko bendra neturinčios su kokybiška literatūra. Matyt, šito ne visada įmanoma išvengti. Šiaip ar taip, tarp tarptautinį pripažinimą pelniusių literatūros atstovų yra daugiau kairiosios pakraipos rašytojų, demokratiją vertinančių kovotojų už žmogaus ir lygias visų piliečių teises, dažnai neįtinkančių valdžios atstovams, kurių daugumą sudaro gana radikalūs dešinieji. Peršasi išvada, kad tarptautiniu mastu pripažintas plunksnos meistras, neužsidaręs siauruose nacionaliniuose rėmuose, gali būti tik plačiai mąstantis, toli žvelgiantis, tolerantiškas ir socialiai jautrus žmogus.

Šešios Michailo Aleksandrovičiaus karjeros

Tenoro gyvenimas

Leonid Machlis

Michailas Aleksandrovičius (1914 - 2002) – unikalaus balso lyrinis tenoras, kantorius. Jo koncertinė veikla truko 75 metus(!). Šio dainininko vunderkindo karjera prasidėjo Rygoje: kai jam sukako devyneri, įvyko pirmas solinis koncertas; dešimtmetis jis jau buvo europinė įžymybė, 18 metų tapo jauniausiu pasaulyje kantoriumi. 1937 - 1940 m. Aleksandrovičius buvo Kauno choralinės sinagogos kantorius, dainavo Valstybės teatre. Jo gyvenimo ir kūrybos kelias vingiavo iš Latvijos per Didžiąją Britaniją, Lietuvą, Sovietų Sąjungą, Izraelį, JAV, Kanadą iki Miuncheno Vokietijoje. Koncertinės veiklos metais jis keliolika pasaulio kalbų atliko apie 1200 įvairaus žanro kūrinių, įrašė 90 plokštelių, paplitusių 22 mln. vienetų.

M. Aleksandrovičiaus gyvenimą įamžino Leonidas Machlis (Miunchenas, Vokietija), 30 metų artimai bendravęs su dainininku. L. Machlis lietuvių skaitytojams skiria knygą „Šešios Michailo Aleksandrovičiaus karjeros: Tenoro gyvenimas“.

Vertėjas

„Ohel Jaakov“

Sąvoka „kantorius žvaigždė“ palyginti nauja. Ji atspindėjo kantorinio giedojimo sekuliarizaciją, kurios kaip ugnies bijojo daugelis ortodoksų, ir ne tik. Gramofonų verslui vystantis smalsesni klausytojai, kurių didžiumą sudarė sėsliai gyvenę žydai, neturintys sąlyčio su didžiųjų miestų kultūra, be to, tie, kurių kojos nebuvo peržengusios operos teatrų ir koncertų salių slenksčio, pagaliau galėjo į valias klausytis maldos namuose girdėtą muziką, atliekamą kantoriaus.

Mančesteryje įgyta patirtis jaunam artistui Aleksandrovičiui padėjo apsispręsti. Kūrybos laisvės įsivaizdavimas ėmė įgauti fizines formas, išryškinančias komformizmo ir kompromisų takoskyrą. Pabėgimas – ne visad silpnumo įrodymas, o dažniau kovos stadija. Aleksandrovičius negalėjo leisti, kad senoji geroji Anglija pavirstų jam dar viena „ašarų pakalne“. „Pabėgėlis“, atsidūręs ant tvirto pagrindo, pradeda intensyviai susirašinėti su buvusiais darbdaviais, kad apmalšintų konfliktą ir apsivalytų sąžinę. Jie buvo šokiruoti: ką ir sakyti, įvykis negirdėtas. Naujo chazano paieška sudėtinga ir brangi: sinagogai tam prireiks trejų metų. Bet apie grįžimą negalėjo būti nė kalbos. Juolab kad atsirado nauja perspektyva. Aleksandrovičius pasirašė trejų metų sutartį su Kauno choraline sinagoga ir apie tai pranešė Mančesterio sinagogai. Jos valdyba pradėjo susirašinėti su Kaunu ir reikalauti 63 svarų netesybų.

Istorija sulaukė atgarsio Latvijos ir britų laikraščių puslapiuose. Rygos „Chaint“ atspausdina Aleksandrovičiaus interviu, kur savo sprendimą jis aiškina ne tiek iš ortodoksinio kantoriaus, kiek iš artisto pozicijų.

– Kaunas – tikras žydų miestas su žydiška atmosfera, – sako jis. Anglijoje šeštadieniais ir sekmadieniais į sinagogą vos susirenka minimumas, išskyrus tuos atvejus, kai šeštadienis ir sekmadienis sutampa su britų šventėmis, tada chazanui nereikia melstis tuščioje salėje. Toks pareiškimas įžeidė naująjį Mančesterio Centrinės sinagogos valdybos prezidentą G. Louisą, ir jis davė atkirtį: „paskutinį šeštadienį sinagogoje dalyvavo apie 250 maldininkų, nors pamaldos vyko be chazano Aleksandrovičiaus.“

Įvairiose situacijose Aleksandrovičius skirtingai aiškino savo poelgį: griežta pašalinės veiklos kontrole, menkais kultūriniais gyventojų poreikiais, nepalankiu klimatu, pedagogų ir kitų galimybių vokaliniam tobulėjimui nebuvimu, atokumu nuo jam artimos aplinkos, spaudimu ir familiariu sinagogos vadovų kišimuisi į asmeninę sferą. Bet kurių šių faktorių jungtis galėjo sukelti gana stiprią depresiją. Aleksandrovičiui artistui atsiskleidė Mančesterio „pavojinga aplinka“, kurioje

buvo galima gauti didelę dvasinę traumą. Ar tai ne pasiteisinimas žaibiškam jo apsisprendimui vykti į tuometinę Lietuvos sostinę? Taip Aleksandrovičius tapo Kauno sinagogos „Ohel Jaakov“ oberkantoriumi su 850 litų mėnesine alga, kurios jautėsi esąs vertas.

***

Kantorius, nors ir vadinamas „giedotoju“, pagal tradiciją vadovauja ir bendruomenei. Tam reikia ypatingų savybių. Svarbiausia – kavana, ištikimybė savo misijai, susikaupimas ir nuoširdumas. Jis turi būti bendruomenės atstovas ir religinio jausmo skatintojas. Kantorius prašo Dievą atleidimo ir palaiminimo. Tai labai rimtas pamaldų aspektas. Žydų ortodoksijos veikėjai ėmė skelbti pavojų, kad į sinagogą skverbiasi pasaulietinė dvasia, žemiškos materijos, religinė tarnystė paverčiama šou, o sinagoga – klubu, kur kantoriai mėgaujasi savo vokalinių galimybių demonstravimu, atitraukia maldininkus nuo Šventojo Rašto teksto egzegezės. O patys kantoriai dažnai nematydavo (arba nenorėjo matyti) prieštaravimo tarp jų religinės visuomeninės misijos ir meno. Polemikoje tarp šiuolaikinių išsilavinusių kantorių ir jų darbdavių svarstyklės vis labiau krypsta į kantorius, palaikomus bendruomenės. Štai ką rašė Aleksandrovičius knygoje „Aš atsimenu...“ apie šį savo, kaip kantoriaus, karjeros laikotarpį:

Sinagogoje, kur aš darbavausi, žydai pirmąkart išgirdo tradicinio kantorinio giedojimo ir profesionalaus vokalo mokyklos sintezę. Mano religinis giedojimas skyrėsi nuo kitų ne kokia nors nauja traktuote, o iš esmės nauja vokaline technika. Kitaip sakant, aš padariau šį meną šiuolaikiškesnį, profesionalesnį, artimesnį ir suprantamesnį jaunajai bendruomenės kartai. Jiems imponavo žinomų tradicinių melodijų ryšys su itališkuoju bel canto.

Tiesą sakant, tai ir buvo ta naujovė, kuri, kaip pažymėjo sinagoginio giedojimo žinovai, tapo lūžiu kantoriniame mene.

Aleksandrovičius nesusireikšmino. Lietuva jį pasitiko kaip vunderkindą veteraną. Kauniečiams jis buvo šiek tiek žemietis, šiek tiek svetimšalis, šiek tiek legenda, šiek tiek novatorius. Aleksandrovičius išplėtojo ir į aukštesnę plotmę iškėlė savo didžiojo pirmeivio Salomono Zulcerio pasiekimus. Zulceris ieškojo kompromiso tarp žydų muzikinės tradicijos, kuriai liko ištikimi vyresniosios kartos žmonės, ir laiko reikalavimų. Jis pasiūlė naują stilių, artimesnį jaunajai kartai.

Velykinėmis pamaldomis su choru, vadovaujamu dirigento ir kompozitoriaus B. Gerberio, baigėsi Aleksandrovičiaus „bandomasis laikotarpis“. Kitas Kauno kantorius Z. Kopelovičius taip jį įvertino:

„Į Kauno choralinę sinagogą „Ohel Jaakov“ oberkantorius pareigoms atvyko jaunas ir visų gerbiamas chazanas M. Aleksandrovičius. Tai didelis sinagogos laimėjimas. Šiomet Pesachas visiems, kas lanko šią sinagogą, tapo tikra švente, kokios senokai neturėjome. Ją mums padovanojo naujasis oberkantorius, jis atliko keletą nuostabių kompozicijų, kurias jau seniai buvom girdėję.“

Žurnalas „Sinagoga ir kantorius pasaulis“, kuriame buvo atspausdintos šios eilutės, ketvirtąjį XX a. dešimtmetį buvo leidžiamas Varšuvoje. Šiandien jo numeris – bibliografinė retenybė. Kadangi šis Aleksandrovičiaus gyvenimo laikotarpis silpnai dokumentuotas, siūlau skaitytojui keletą minučių bent rankose palaikyti šią retenybę. Nuolatinis žurnalo autorius Samuelis Vigoda buvo šio unikalaus proceso, kurį vadiname kantorinio meno „aukso amžiumi“, liudytojas ir dalyvis, nuostabus kantorius, publicistas ir chazanuto istorikas, „žydų ortodoksų roko žvaigždė“ (šią pravardę sugalvojo Vigodos anūkė Valeri, smuikininkė, vokalinio instrumentinio ansamblio vadovė, Prinstono auklėtinė ir JAV armijos leitenantė). Liturginės muzikos mylėtojų džiaugsmui, jis nugyveno ilgą gyvenimą. 1985 m. rengiau leidybai M. Aleksandrovičiaus knygą „Aš atsimenu...“ Pasitaręs su autoriumi, nusiunčiau laišką Samueliui Vigodai į Niujorką, prašydamas parašyti knygai įžangą apie Aleksandrovičiaus kantorius talentą. Devyniasdešimt šešerių metų Vigoda neseniai buvo išleidęs didžiulį veikalą „Legendiniai balsai“ – aprėpiantį žymiausias praeities kantorių biografijas. Jis buvo nepranokstamas šios srities autoritetas, puikiai pažinęs Aleksandrovičių ir jo meną. Vigodos sutikimas man, kaip knygos leidėjui, buvo didžiulė sėkmė. Vigoda laišku pranešė, kad parengė „staigmeną jaunajam kolegai“:

„Dar ilgokai iki to, kai turėjau malonumą išgirsti Mišą Aleksandrovičių, apie jo profesinę veiklą ir didelę kūrybinę sėkmę skaitydavau žurnale „Sinagoga ir kantorius pasaulis“. Aleksandrovičiaus vardas buvo dažnai minimas šiame leidinyje aprašant koncertus, kuriuose jis buvo programos pažiba. Bet viename numeryje perskaičiau Kauno kantorius Z. Kopelovičiaus straipsnį, skirtą jo kolegai, prestižinės choralinės sinagogos „Ohel Jaakov“ kantoriui Mišai Aleksandrovičiui, pakeitusiam šias pareigas ėjusį garsųjį Rabinovičių <...> Nuo tada, kai perskaičiau šį puikų straipsnį, jį saugau savo archyve, bet, nenorėdamas būti pataikūnu, niekada to nepasakojau savo artimam draugui Mišai <...> Aš atkreipiau ypatingą dėmesį į jo neįprastą šilumą, nuoširdumą ir dosnumą, kai vienas kantorius, net iš to

paties miesto, atiduoda duoklę kitam. Iš asmeninės kantoriaus patirties Budapešte žinau, kad Europos muzikos kritikai, skirtingai nei amerikiečiai, kur kas santūresni ir šykštesni pagyrų vokalistams ir instrumentininkams. Amerikiečiai dažnai piktnaudžiauja hiperbolėmis. Be to, tarp kantorių, dirbančių tame pačiame mieste, gyvuoja varžytuvės ir dažnai pavydas. Todėl man buvo tikras netikėtumas, kaip Europos kantorius atsiliepė apie savo kolegą:

„Lietuvos ir užsienio spaudoje, taip pat kantorių leidiniuose jau parašyta labai daug apie nuostabų kantorių Mišą Aleksandrovičių. Kiekvieną kartą, pakilęs ant analojaus, jis užburia visus naujais, dar puikesniais muzikiniais perlais. Didžiulis įgimtas talentas, reto melodingumo lyrinis tenoras, malonūs *pianissimo*, falcetai ir *mezza voce*, paslanki koloratūra, melodingos ritualinių giesmių improvizacijos skamba šviežiai ir naujai.

Labiausiai įsimintinos ir dvasiškai pakylėjančios buvo jo pamaldos per didžiąsias šventes ir sukotą, kai sudėtingiausius sukrečiančius kantorinius šedevrus jis atlikdavo lengvai kaip patyręs virtuožas. Paveikti šio nuostabaus įvykio ir žymiausi Kauno muzikantai ne žydai žavėjosi talentingo kantoriaus menu. Net ryškiausia Lietuvos nacionalinės operos žvaigždė (manoma, kad Kipras Petrauskas – *aut. past.*) neslėpė nuostabos ir susižavėjimo ir savo jausmus išliejo šiais žodžiais: „Miša Aleksandrovičius – nepaprastas žmogus, <...>. Jis – angelas. Paprastas žmogus negebėtų perteikti tokios dieviškos muzikos. Jis – stebuklingo muzikos instrumento įsikūnijimas, jis – antžmogis“.

Sprendžiant iš visko, publikacija, kuria remiasi Vigoda, pasirodė 1938 metų žiemą (po „didžiųjų švenčių“). Pastebėta, kad profesionalai jau ne pirmą kartą nepajėgia rasti įtikinamo apibūdinimo Aleksandrovičiaus talentui ir griebiasi mistinės leksikos.

Choralinės Kauno sinagogos analojus buvo prestižinė kantorių vieta. Jį užėmė tokie garsūs chazanai kaip Rafaelis, Jehuda Perelmutteris, Lachmanas, Ostrovskis, Dorfmanas, Indelis Rabinovičius. Kaunas, kadaise nedidelis Hanzos miestas, buvo unikalus intelektine atmosfera. Čia biblinius siužetus savo kūryboje originaliai interpretavo hebrajiško pasaulietinio romano pirmtakas Abraomas Mapu. Viena gatvė pavadinta esperanto kalbos kūrėjo Liudviko Zamenhofo vardu. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Kaune gyveno skulptorius Arbit Blatas, monumentaliais pano ir skulptūromis įamžinęs Katastrofos aukų atminimą. Jo kūrinių galima pamatyti Paryžiuje, Venecijoje ir Niujorke. Kauno žydų bendruomenė turėjo daugybę mokymo įstaigų, leido šešis dienraščius jidiš kalba. Ir religinis kauniečių

gyvenimas buvo gana patrauklus. Čia klestėjo garsioji „Slabados ješiva“ – religinė akademija, kurios mokytojai ir studentai buvo žvėriškai išžudyti pirmomis karo dienomis. Niekšai per pamaldas nukirto galvą rabinui Zalmanui Osovskiui ir padėjo ją ant palangės.

Aleksandrovičius labai rimtai atliko kantorius pareigas. Bet ir jis, kaip daugelis kitų jo kartos kantorių, neišvengė vidinio konflikto tarp bažnytinės muzikos ir operinės. Dainininkas prisipažino, kad netgi buitinė žydų daina tais metais išnyko iš jo repertuaro. Nieko nuostabaus, kad pradėjęs dirbti Kaune Aleksandrovičius pirmiausia susipažino su Lietuvos nacionalinės operos solistais, kurie ne tik ateidavo į sinagogą jo pasiklaudyti, bet ir kviesdavosi dalyvauti operų spektakliuose. Teatre jis atliko Lenskio partiją „Eugenijuje Onegine“ ir Almavivą „Sevilijos kirpėjuje“. Ir analogus, ir operos scena dainininkui liko sunkiai apibūdinamu kompromisu:

„Mane lydėjo sėkmė tarp melomanų, bet pats nejaučiau pasitenkinimo scenoje. Kliūtis buvo mano ūgis, o svarbiausia – suvokiau esąs blogas artistas. Operoje <...> nepakanka kurti personažą vokaliai, reikia turėti dramatinį talentą. Jo savyje nejaučiu. Kur kas didesnę pasitenkinimą jaučiau koncertinėje estradoje, kuri man tapo prigimtinė stichija.“

Palyginus su Mančesteriu, Kauno žydų bendruomenės lygis Aleksandrovičiui atrodė pavyzdinis. Sinagoga „Ohel Jaakov“, pasirašydama sutartį su naujuoju kantoriumi, sutiko kone su visomis jo sąlygomis. Aleksandrovičiui svarbiausia buvo leidimas dalyvauti operoje ir pačioje sinagogoje rengti koncertus kaip savitą kūrybinę kompensaciją. Tai buvo negirdėta. Ypač Lietuvoje, kuri tradiciškai buvo vienas didžiausių pasaulyje talmudizmo centrų ir religiniu fanatizmu gerokai lenkė Lenkijos bei Latvijos žydų bendruomenes. Pats kantorius šį liberalizmą aiškino intelektine atmosfera, kuriama jo sinagogos bendruomenės. Sinagogą lankė visa miesto mokslo ir kultūros inteligentija.

Aleksandrovičius į savo koncertus kvietė muzikantus iš operos teatro orkestro. Tarp sinagogos sienų suskambėjo operų uvertiūros, Lenskio, Dubrovskio arijos, kunigaikščio kavatina iš „Undinės“, arijos iš „Perlų žvejų“, „Toskos“, „Sevilijos kirpėjo“, „Meilės eliksyro“, „Rigoletto“. O per šeštadienines pamaldas, vykstančias dukart per mėnesį ir dalyvaujant jaunajam kantoriumi, tekdavo šauktis raitąją policiją, kad ši sulaukytų žmonių plūsmą. 1938 m., prieš išvykstant Lietuvos operos trupei į mėnesį trunkančias gastroles po Argentiną, Miša buvo pakviestas dalyvauti atsišveikinimo koncerte. Kurį laiką radijas transliavo Aleksandrovičiaus atliekamus

pasaulietinius kūrinus. Skambėjo dvi Vladimiro arijos iš E. Napravniko operos „Dubrovskis“. 1940 m. jos buvo išleistos atskira plokštele, kuri, deja, neiškilo.

Žurnalas „Sinagoga ir kantorius pasaulis“ nuosekliai sekė pirmuosius jaunojo dievuko žingsnius. Iš šio unikalaus šaltinio sužinojome apie Aleksandrovičiaus indėlį kuriant Kauno žydų operą jidiš kalba. Idėja sukurti žydų operą ir pastatyti esamas operas, išvertus jas į jidiš, jau seniai sklandė ore. Paradoksalu, bet dar iki nacių įsiviešpatavimo Vokietijoje patraukliausios žydams buvo Richardo Vagnerio operos. Borisas Tomaševskis bandė statyti „Parsifalį“ ir „Nybelungų žiedą“. Operos entuziastas profesorius Zeidmanas, finansiškai remiamas dienraščio „Volksblatt“ vyriausiojo redaktoriaus Mendelio Sudarskio ir jo žmonos Altės, ketino sukurti pirmąją žydų operą Lietuvoje. Į programą buvo įtraukta viena iš Hendelio oratorijų, operos „Faustas“ prologas, atliekamas Kauno tenoro Jakovo Zakso, arijos iš „Karmen“ ir „Toskos“, be to, scenos iš „Eugenijaus Onegino“ antro veiksmo. Paskui ruošiasi operos „Faustas“ pastatymui. Atlikėjų pakako. Zeidmanui net pasisėkė suburti simfoninį orkestrą, tačiau dėl finansinių sunkumų studija nutraukė savo veiklą.

Aleksandrovičiui priklauso kita žydų operos sukūrimo iniciatyva, kuri dainininkui vos nesibaigė cheremu. Ryšiai su sponsoriais buvo ne itin perspektyvūs. Įtakingi entuziastai Sudarskiai visam laikui paliko Lietuvą ir persikėlė į Ameriką. 1938 m. gegužę žurnalas pranešė apie operos „Rigoletas“ premjerą, kurioje Aleksandrovičius dainavo Hercogo partiją, bei apie kitus du rengiamus spektaklius – „Aidą“ ir „Eugenijų Oneginą“. Apie solinį koncertą, įvykusį Lietuvos žydų teatre sužinome iš visiškai netikėto šaltinio. Šis pasirodymas žymus tuo, kad tai buvo pirmas ir paskutinis artisto bandymas patikrinti savo organizacinius gebėjimus. Koncertas (įvykęs 1938 m. lapkričio 23 d.) sujaukino ne tik operos mylėtojus, bet ir... Kauno 5-ąją mokesčių inspekciją, kuri po savaitės paprašė ataskaitos apie gautas pajamas. Aleksandrovičius tai padarė gruodžio 12 d. Ataskaitoje buvo nurodyta, kad iš 167 litų rinkliavos 132 litais buvo padengtos organizacinės išlaidos, neįtikino mokesčių tikrintojų. Netrukus dainininką aplankė mokesčių inspektorius A. Gustys tikėdamasis populiarus užsieniečio paaiškinimų. Šio susitikimo protokolas iki šiolei saugomas Lietuvos archyve. Pokalbis tik dar labiau nuvylė inspektorių. Detaliai paskaičiavus paaiškėjo, kad dėl vadybininko Aleksandrovičiaus materialinius nuostolius patyrė dainininkas Aleksandrovičius, vadinasi, abu patyrė nuostolius. Šis įvykis užrūstino Lietuvos sostinės ortodoksinę aukštuomenę. Rabinai kai kuriose sinagogose uždraudė savo bendruomenės

nariams ne tik lankyti „šventvagiškus“ koncertus, bet ir pamaldas, kuriose dalyvauja Aleksandrovičius:

Mūsų mieste, turinčiame senas religines tradicijas, vyksta skandalingi, šlykštūs dalykai. Naujas jaunas kantorius leidžia sau operos scenoje prieš publiką glėbesčiuotis su moterimis! Jis neaugina barzdos! Jį matė kavinėje! Laikraščių kioske prie sinagogos šeštadieniais pardavinėjami bilietai į pamaldas! Kantorius pavertė sinagogą koncertų sale Tai šventvagystė! Tai Dievo niekinimas! Tam turi būti užkirstas kelias!

Rabinų pyktį galima šiek tiek suprasti. Juos suerzino ne tiek išorės atributika, pažeidžianti religinio gyvenimo nuostatas, bet kur kas gilesnės priežastys, turinčios įtakos halachinio religinio jausmo sampratos formavimuisi. Iš šių pozicijų galima paaiškinti įtarimus ir naujomis formomis, ir kantoriaus giedojimo manieros tendencijomis. Vienas pirmųjų muzikų, reformavusių sinagoginę liturgiją pagal aukščiausius estetinius kriterijus, grįstus kantorinio palikimo meninių formų ir šiuolaikinės Europos muzikos atlikimo technikos sinteze, buvo amžininkų išgarsintas kompozitorius ir Vienos sinagogos „Seitenstettengasse Temple“ kantorius novatorius Salomonas Zulceris.

Apsilankęs pamaldose kompozitorius ir katalikų dvasininkas Josephas Mainzeris rašė: „Sinagoga buvo vienintelė vieta, kur, man regis, atėjūnas galėjo rasti tokį švarų, tokį įkvepiantį šaltinį.“ Dar niekur, išskyrus Siksto koplyčią, menas man neteikė tokio pasigėrėjimo, kaip šioje sinagogoje“. Štai kur glūdi paslaptis. Juk svarbiausia ir yra pasigėrėjimas. Daugelio ortodoksų įsitikinimu (tai įmanoma ir mūsų dienomis), religinių apeigų sekuliarizacija prasideda tuo momentu, kai žmogus, išėjęs iš sinagogos, ištaria: „Pamaldos buvo malonios.“ Jų požiūriu, toks manymas – jau tragedija. Tai liudija, kad per pamaldas kantorius, norintis sužibėti prieš parapijiečius vokaliniais gabumais, atitolina juos nuo tikrųjų dvasinių vertybių, nuo dialogo su Aukščiausiuoju, ir tai, kad jo dainavimas pasiekė ausis, o ne širdis.

Ar iš tikrųjų toks pavojingas parapijiečių sieloms kantorius gundytojas? Ar yra vienareikšmis atsakymas į šį klausimą? Spręskite patys.

Ferencas Listas, apsilankęs Zulcerio pamaldose, dienoraštyje rašė:

„Mums pasisekė kelioms akimirkoms įsismelkti į jo sielą ir protėvių mokymo paslaptis... Nedažnai patiriame tokius emocinius sukrėtimus, kokius išgyvenome tą vakarą. Mes buvome taip priblokšti, jog visiškai panirome į meditaciją, į gilius apmąstymus ir tapome visaverčiais religinių apeigų dalyviais.“

Štai ir spėlioki: kam pasigėrėjimas, o kam meditacija.

Yra dar naujesnė istorija, kurią visam gyvenimui įsiminė Aleksandrovičius. Po šeštadieninio apeigų Lietuvos operos solistai, kurie dažnai lankydavosi pamaldose, palaukė kantoriaus prie išėjimo. Ir viena primadona katalikė tarė: „Ponas Aleksandrovičiau, šiandien aš pirmą kartą gyvenime nusidėjau savo Dievui. Tomis akimirkomis, kai klausiausi jūsų maldos, aš patikėjau, kad jūsų Dievas geresnis už mūsų“. Po kurio laiko viename interviu Aleksandrovičius pridurs: „Toks mano meno įvertinimas nepalyginamai aukštesnis ir svarbesnis už vardus, stalinines premijas kartu sudėjus.“

Kauno rabinų pasipiktinimas pasiekė apogėjų. Jie iškvietė Aleksandrovičių ir pareikalavo gerbti šventovę, kurioje tarnauja. „Shatter Jaakov“ – tai maldingumo ir Dievo užtarimo simbolis žydų tautai, tai mokymo, o ne malonumų namai.

Bet cheremo, garbė Viešpačiui, neprireikė. Pritarimo sulaukė ne iš ko kito, o iš vyriausiojo Kauno rabino, jau ketvirtį amžiaus užimančio šį postą, didžiojo gaono Avraamo Šapiro, kuris viską sudėliojo į vietas:

Daugelį metų <...> mes visai stengėmės išlaikyti žydų religiją. Koks rezultatas? Kasmet mažėja maldininkų sinagogose. Užtat daugėja žydų parduotuvių, dirbančių šeštadieniais. Vis daugiau žydų nesimeldžia šeštadienį ir švenčių dienomis, jie dirba per šias šventas dienas. Ir štai atvažiuoja jaunas žmogus, kuris per trumpą laiką paprotina žydus, ko nė vienas iki jo nepadarė. Anksčiau tuščia sinagoga dabar perpildyta, žmonės vėl ateina šičia uždare savo parduotuves, nedirba šeštadieniais. Žydas, atėjęs į sinagogą ir paėmęs į rankas maldaknygę, tarsi dėkodamas gerajam kantoriui, šaukiasi Dievo. Aš manau, kad mums reikia ne tik pakęsti Aleksandrovičių, bet ir dėkoti jam.

Taip Aleksandrovičius laimėjo savo pirmą pergalę dvikovoje už laisvą meną. Nedaugelis to meto liudytojų išgyveno iki šių dienų ir gali perteikti tų nepamirštamų potyrių ir žinių šiuolaikiniams biografams ir dainininko recenzentams. Štai ką iš savo vaikystės prisiminė vilnietis žurnalistas ir rašytojas Saliamonas Vaintraubas:

Atrodė, kad tuojau prasivers sinagogos kupolas ir į dangų išsiverš dramatismas ir skausmas, kadaise susikaupęs žmogaus sielos gelmėse, bus pažadintas „Kol Nidrei“ garsų. Taip Miša Aleksandrovičius atliko šį unikalų žydų liturgijos chazanuto kūrinį per Jom Kipurą choralinėje sinagogoje „Ohel Jaakov“ prieškarinėje Lietuvos sostinėje Kaune. Pamaldose dalyvavo visas Kauno žydų elitas – garsūs gydytojai, advokatai, bankininkai, mokslininkai, rašytojai, dailininkai,

muzikantai. Daugelis jų buvo mokęsi Paryžiaus, Vienos ar Heidelbergo universitetuose. Tie, kurie neturėjo abonemento, kukliai glaudėsi prie sienų už barjero. Staiga per maldos salę nusklendžia šnabždesys: salėje Lietuvos operos žvaigždės. Tarp jų – garsus lyrinis tenoras Kipras Petrauskas, kuris dar iki bolševikinės revoliucijos imperatoriškajame teatre dainavo kartu su artimiausiu draugu, garsiuoju bosu Fiodoru Šaliapinu. Labai aukšta, įsidėmėtina Kipro figūra buvo matoma iš kiekvieno sinagogos kampo.

Man pasisekė – aš susipažinau su Aleksandrovičiumi, vos tik jis atvyko į Kauną. Mano dėdė, garsus advokatas ir nepriklausomybės kovų savanoris Josifas Šukstelinskis, kuris buvo sušaudytas 1941 m. rugpjūčio 9 d. kartu su 530 kitų žydų intelektualų, sekmadieniais vesdavosi mane į sinagogą. Naująjį kantorių netrukus sutikau ir dėdės namuose. Jie susidraugavo ir vakarais lošdavo preferansą <...> Jis stovėjo šalia manęs sinagogoje per *bar micva* ir greitai atsirado prie šventinio stalo mūsų namuose, kur iš širdies dainavo...

Kai 1940 m. sovietai užėmė Lietuvą ir pradėta uždarinėti sinagogas, kantorius Aleksandrovičius patyrė skausmingą lūžį <...> Jis koncertavo visą karą ir tik per laimingą atsitiktinumą išvengė mirties nuo nacių rankos. Tapęs pabėgėliu, aš patekau į musulmonišką Kokando miestą, netoli Irano sienos. Ir netikėtai Taškente leidžiamame uzbekų laikraštyje aptikau džiuginantį skelbimą apie didžiulį kamerinės muzikos koncertą, kuriame dalyvaus Lietuvos operos solistas Michailas Aleksandrovičius ir Varšuvos operos solistas Moisejus Kusevickis<...> Džiaugsmas buvo beribis. Vėliau, fronte prie Leningrado, vos ne kasdien gėrėjaisi Mišos balsu per Maskvos radiją. Laikraštyje perskaičiau, kad jo repertuaras pasipildė daugiau nei šimtu rusų, žydų, lietuvių, gruzinų ir italų dainų, arijomis, romansais, kad jis dažnai koncertuodavo fronte, priešakinėse pozicijose ir lauko ligoninėse.

Kai pasibaigus karui patekau į Maskvą, išvydau plakatą su Aleksandrovičiaus pavarde, surinktą aršino dydžio raidėmis. Aš nuskubėjau į Čaikovskio koncertų salę, bet kasoje mane „nudžiugino“ – gauti bilietą į šį koncertą beviltiška, visi seniai parduoti. Jokie įtikinėjimai, kad esu ką tik iš fronto, nepadėjo. Užtat pagelbėjo direkcija, kai aš prisistačiau kaip artisto giminaitis. Taip sužinojau, kad jis gyvena viešbutyje „Moskva“.

Mūsų susitikimas buvo jaudinantis, su apsikabinimais ir bučiniiais. Ir kvietimu į koncertą. Bet aš iki šiolei negaliu atleisti pats sau, kodėl neišklausinėjau jo, kaip jam pasisekė išsigelbėti, kaip susiklostė jo gyvenimas. Žinojau tik tai, kad Miša

kartu su žymia artiste Liubov Orlova („sovietine Marlen Dietrich“) 1943 m. koncertavo Teherano susitikimo dalyviams – Stalinui, Čerčiliui ir Ruzveltui. Po karo Mišos populiarumas dar padidėjo, ir jis skersai išilgai išvažinėjo visą Sovietų Sąjungą.

„M. Aleksandrovičius – ypatingai apdovanotas dainininkas, turi visus duomenis, kad užimtų ryškią vietą tarp mūsų solistų“, – rašė Maskvos žurnalas „Literatura i iskusstvo“. Buvau liudininkas, kaip jaunos merginos ir solidžios ponios koncertuose neištvėrusios jausmų antplūdžio alpdavo jam dainuojant neapolietiškas dainas.

1944 metų spalį, kai Vilnius buvo išvaduotas iš nacių, aš vėl pasirodžiau Lietuvoje. Po koncerto Nacionalinėje filharmonijoje komunistinė „Tiesa“ 1944 m. spalio 11 d. sovietiniu propagandiniu stiliumi rašė:

„Publika audringais plojimais kvietė solistą kartoti vis naujus ir naujus kūrinus. Kauno muzikos mylėtojams jis dar iki karo buvo žinomas kaip talentingas kamerinis dainininkas švelnaus lyrinio balso. Bet fašistinėje Lietuvoje (paprastai turima omenyje visas periodas tarp karų – *aut. past.*) Aleksandrovičius neturėjo jokių galimybių vystyti savo koncertinę veiklą. Visos kliūtys dingo tik atėjus sovietinei sistemai.“

Deja, ir sovietinėje Lietuvoje tuojau iškilo naujos kliūtys. Gastrolių metu Maskvoje gyvenęs lietuvių partinis funkcionierius filharmonijos direktoriui pareiškė: „Baikite šias sionistines demonstracijas!“ Pretekstas tokiam „susijaudinimui“ buvo tai, kad likę gyvi žydai būriais plūdo į Aleksandrovičiaus koncertus ir garsiai sveikino dainininką jidiš ir hebrajų kalbomis. Sovietiniams vadams tai buvo krislas akyje.*

*S. Vaintraubas klysta patikėjęs populiaria legenda, kurios autoriumi laikomas Vadimas Kozinas. Aleksandrovičius koncertavo sovietiniams kariams, dislokuotiems Irane 1943 m. pavasarį, prieš pusmetį iki Teherano konferencijos. (*Aut. pastaba*)

Pirmąją novatorišką muzikinę šviečiamąją Aleksandrovičiaus iniciatyvą – sukurti žydišką operą – sutrukdė „žemosios“ kliūtys (pinigų stygius), o į kitą jo sumanymą įsimaišė „aukštosios“ jėgos. Prieš pat Antrąjį pasaulinį karą vėl pakrypstama prie tradicinių muzikos formų – kuriamas Joelio Engelio choras. Šįkart finansavimo ėmėsi Anna ir Leonas Varšavskiai. Tiesa, pradiniame etape chorą ir kūrėjus dar persekiojo „žemosios“ tvarkos aplinkybės, tačiau choro gyvavimui dėl nesveikos konkurencijos netikėtai iškilo kitas pavojus. Patalpos, kur vykdavo

repeticijos, buvo antrame namo aukšte, o po juo buvo įsikūrusi policijos nuovada, į kurią atveddindavo gatvėje pagautus girtuoklius. Šie, pabudę nuo muzikos garsų, visu balsu užplėšdavo savo dainas, stengdamiesi pagauti unisoną su choristais. Rungtyniauti su alkoholikais buvo beviltiška. Nežinia, kaip viskas būtų pasibaigę, jei 40 žmonių chorui nebūtų padėjęs kultūros centras „Tarbut“, Kauno savivaldybė ir Lietuvos švietimo ministerija, visai palaikiusi šią kultūrinę iniciatyvą.

Choras greitai išpopuliarėjo respublikoje. Bet jo šlovė buvo trumpa: kelią pastojo Molotovo-Ribbentropo paktas, jo įgyvendinimas, ir šalyje suskambo kitos dainos. 1940 metų birželio 15 d. penkioliką valandą šimtai tūkstančių sovietinių karių peržengė Lietuvos sieną. Rugsėjo 7 d. Baltijos valstybių gyventojai SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku paskelbti sovietiniais piliečiais. Skirtingai nei etninės Latvijos, Lietuvos ir Estijos daugumos, šių valstybių žydai permainingai pasitiko pilni vilties, su palengvėjimu, kaip mažiausią blogį. Jų šūkis buvo „Geriau Stalinui atiduoti krautuvės raktus negu Hitleriui galvą.“ Daugelis šventai tikėjo savo lygiateisiškumu didžiulėje daugianacionalinėje valstybėje. Tarp jų buvo ir Miša Aleksandrovičius.

Nuo šio momento kantorystė baigėsi. Sinagogos choras iširo, o berniukai choristai tapo pionieriais. Dabar, sutikę gatvėje kantorių, jie praeidavo nepasisveikinę.

***

Tarp išlikusių to meto dokumentų – skelbimas Lietuvos žydų laikraštyje „Die Yiddische Stimme“ apie paskutinį bendrą koncertą su Moše Kusevickiu Kauno „Vasaros teatre“ 1939 m. liepos 31 d. Miša didžiavosi, kad jo vardas anonsuojamas kartu su išgarsėjusio metro vardu. Praeis dešimtmečiai, kai mes sužinosime, kad ir Kusevickis jautė artimumą Aleksandrovičiui, vadindavo jį „mano Miša“.

Muzikologas Jevgenijus Chodokovas taip aiškino susiformavusį posakį „legendinis dainininkas“: „Kai nuo vieno dainininko vardo garso netgi tolimi menui žmonės suprantingai linkčioja galvas ir reiškia susižavėjimą (gal niekada jo net negirdėję)“. Romos popiežiaus Jono Pauliaus II lentynose buvo pilna jo legendinio žemiečio Mošės Kusevickio kantorinių įrašų kolekcija. 1927 m. Kusevickis paveldėjo ne tik oberkantoriaus postą Varšuvos Tlomackio sinagogoje, bet ir reputaciją. Prieškario dešimtmečiais šis vardas buvo vokalo mylėtojų ir chazanuto gerbėjų lūpose. Kusevickis buvo vienas iš Aleksandrovičiaus fenomeno gimimo liudininkų ir pačių palankiausių jo talento vertintojų. Po dešimtmečio vunderkindo Mišos koncerto 1925 m. Kusevickis išpranašavo jam didelę artistinę ateitį, paskui

susidomėjęs stebėjo, kaip pildosi jo pranašystė. Nuo to meto dviejų tenorų keliai ne kartą kryžiuosi ir pynėsi, kol tas bendravimas virto jaudinančia draugyste.

Praėjus mėnesiui nuo liepos koncerto, Kusevickis su šeima, gelbėdamasis nuo fašistų, įsiliejo į lenkų pabėgėlių srautą. Prasidėjus karui, pasaulinio garso kantorius kartu su Aleksandrovičiumi tapo fronto artistų brigados nariu.

Skelbimuose nurodoma, kad jis „Varšuvos operos solistas“ (juk neparašysi, kad „Varšuvos sinagogos“, ką žmonės pagalvos!). Panašiai žemos kultūros valdininkai pasielgė ir su Aleksandrovičiumi, pavadinę jį „Lietuvos operos solistu“. Abu buvo perkrikštyti į Michailus.

Tuo laikotarpiu Aleksandrovičius dažnai nuvykdavo į Rygą. Jį traukė ne tik tėvų namai. Savo viloje jo laukdavo iškilus rusų tenoras, imperatorinio teatro solistas Dmitrijus Smirnovas, tapęs draugu ir paskutiniu Aleksandrovičiaus vokalo mokytoju. Miša nepraleisdavo progos aplankyti šiuos namus ir dėl slaptos meilės jaunai gražuolei Ninai, antrajai Smirnovo žmonai, kuri (kaip prisiminė Aleksandrovičius) svečią pavaišindavo ypatingais kiaulienos ir grybų patiekalais (ir vienu, ir kitų Aleksandrovičius negalėjo pakęsti). Aštuntąjį praėjusio amžiaus dešimtmetį teko dalyvauti jausmingame Aleksandrovičiaus ir Ninos Jordan susitikime Niujorke, kur ji apsigyveno po karo. Mudu buvome „Laisvės radijo“ kolegos.

Nenutrūko ryšiai ir su jo meno gerbėjais. Apsilankymas Rygoje retai apsieidavo be koncerto, visada akompanuojant Jakovui ir Lioliai Abramisams. Kritikai įdėmiai stebi jaunojo dainininko brandą. 1939 m. sausio 27-tą ir vasario 17-tą L. Livšinas recenzuoja abu koncertus: „Jo balsas sodrėja, šiltėja, lyrinis tenoras aukštuose registruose įgauna metalinį priegarsį.“ Iš publikacijų sužinome, kad Aleksandrovičius į savo repertuarą įtraukė Nadiro ariją iš Bizet „Perlų žvejų“ hebrajų kalba.

Dokumentai, išlikę Kauno valstybiniame archyve, atskleidžia, kad Aleksandrovičius, atvykęs į Kauną, apsigyveno Kanto gatvės 11-ame name (dabar 15). Po metų persikėlė į Ožeškienės 19 (dabar 29). Persikėlimo priežastis buvo netikėta – kantorius veda moterį, kuri, tėvų įsitikinimu, jam netinka. Užsimezgė konfliktas. Tėvas Davidas priekaištavo sūnui, kad jis neišrankus pažintims. Elos, kaip nuotakos, pasirodymas buvo paskutinis lašas. Davidas ėmė bombarduoti laiškais Mišą, reikalaujamas atsisakyti vedybų. Jis piktinosi būsimos nuotakos gyvenimo būdu; be to, ji buvo vyresnė už jaunikį, todėl Davidas laikė tėvo pareiga įsikišti ir perspėti sūnų. Ela Bukmazaitė gyveno sesers Liubos ir jos vyro Vulfo Garberio namuose (Palangos g. 8). Erdvų dviejų aukštų namą dar 1929 m. paveldėjo Vulfo

tėvai. Namų gyventojai buvo solidūs ir gerbiami. Davidas Zivas, Garberio pusbrolis, trijų kambarių buto savininkas, buvo akcinės bendrovės „Union Standart“ valdybos narys. Inžinierius chemikas Vulfas Garberis Kybartuose gamino degalų kanistrus, rašalą ir batų tepalą. Jo broliui Mejeriui priklausė mažytis saldainių fabrikėlis šalia tėvų buto. Prieš ateinant sovietams, Mejeris išvyko į Ameriką, o fabriką paliko broliui. Palangos gatvės kieme buvo įrengtas garažas sunkvežimiui „Progress“, vienintelei šeimos transporto priemonei. Garažą, kaip atskirą įmonę, jis užrašė Vulfo motinai. Tad kiekvienas turėjo kokią nors nuosavybę.

Atvykusi iš Vilniaus Ela pagyvino namą. Jai skirtas erdvus kambarys iškart prisipildė muzikos garsų ir svečių atneštų gėlių aromato. Mergina pusę dienos praleisdavo vilkėdama peniuarą, tik prieš ateinant svečiams atsisėdavo priešais triumo ir imdavosi kosmetikos. Pritardama sau gitara, Ela svečiams dainuodavo žydų dainas, čigonų romansus ir entuziastingai lošdavo kortomis. Vulfo giminaitis Efraimas į savo namus atsivedė naują bičiulį Mišą Aleksandrovičių, ir čia įsiliepsnojo meilė. Svečiai viešėdavo Elos salone iki pirmųjų gaidžių. Bet Mišai tai netrukdė. Davidas priminė sūnui, kad jo dabartinėms pareigyboms reikia respektablesno pasirinkimo, nes Miša jau buvo kviečiamas į aukštus priėmimus (laikraščiuose pasirodė nuotrauka su Avraamu Šapiro pas šalies prezidentą). Tačiau Miša buvo susižavėjęs Ela ir nė neketino klausyti tėvų. Jaunatvišką meilės aistrą kaitino įgimtas užsisipyrimas: Miša išsiuntė tėvams oficialų kvietimą į vestuves.

Aleksandrovičius nemokėjo ir nemėgo ginčytis (reikia saugoti balsą). Pokalbyje jis neįstengdavo įtikinti pašnekovo arba primesti savo pozicijos. Ginčas jam atrodė harmonijos praradimas. Ilgainiui jis susikurs neklaidingus ypač įkyrių patarėjų neutralizavimo metodus. Pabandykite paveikti žmogų, kuris, atremdamas kiekvieną jūsų argumentą (jeigu neprisimindavo tam atvejui tinkamos alegorijos), švelniai ir „natūraliai“ keisdavo pokalbį pirma galvoje pasipainiojusia tema. Kraštutiniu atveju nutildydavo spaudžiantį pašnekovą kategoriškai „aš žinau, ką darau“. Ir baigta. Deja, senasis Davidas pernelyg rūpinosi sūnaus likimu, kad pasiduotų jo triukams. Žinoma, baisiai skaudu: nejaugi jis nusipelnė tokio nedėkingumo už tai, ką padarė dėl Mišenkos gyvenimo sėkmės?

***

Po Aleksandrovičiaus perklausos prasidėjo žydų dainininkės Nechamos Lifšic lemtingas kūrybinio likimo posūkis. 1958 m. Vilniaus konservatorijos paskutinio kurso studentė, sąjunginio estrados artistų konkurso laureatė Nechama Lifšic po

Aleksandrovičiaus koncerto atėjo į užkulisius ir droviai prisistatė. Kad išsklaidytų susikaustymą, artistas pažėrė juodojo humoro:

– Ar žinote, kas yra varna? Tai lakštingala, pabaigusi konservatoriją.

„Nuo to laiko mes draugaujame, – prisimena dainininkė. – Man tai buvo didelė garbė. Retkarčiais jis man paskambindavo. Per gastroles Leningrade po mano koncerto jis pasikvietė ir supažindino su Leningrado filharmonijos administratoriumi I. Riuminu. Šis pasikalbėjo su filharmonija ir mane metams priėmė Leningradas. Taip įsižiebė žalia šviesa. Aš paklausiau Riumino: gal turėčiau atsilyginti už šią pagalbą? Jis atsakė: nieko nereikia, *viską* padarė Miša... Ir papriekaištavo man, kad aš pernelyg daug sielos įdedu: – Tu kada nors po koncerto pastipsi.“

Ilona Machlis prisimena: „Kai 1959 m. atsirado galimybė grupei sovietinių žydų atlikėjų vykti į Paryžių švęsti Šolom Aleichemo jubiliejaus, Kultūros ministerijoje kilo šioks toks sąmyšis. Buvo aišku, kad važiuos Aleksandrovičius, nes buvo pakviestas konsultantu grupei sudaryti. Jis iškart ištarė Nechamos pavardę. Tuo metu Maskvos, Leningrado žydų publika nešiojo ją ant rankų. Tačiau ji dainavo ne soliniuose, o jungtiniuose koncertuose. Tėvas aukštai vertino jos talentą, vadino ją tik Nechamėle ir kaip įmanydamas stimuliuojo jos tobulėjimą, stiprino tikėjimą savo jėgomis: „Turint tokį talentą, tokį ypatingą balsą, reikia griebti šansą – tave aplankė populiarumas, tu – konkurso laureatė, tu privalai parengti solinį repertuarą. Jokių duetų, jokių brigadų ir jungtinių koncertų.“

Kai buvo išspręsta kelionės į Prancūziją problema, Nechama atvyko į Maskvą iš Vilniaus ir tiesiai iš traukinio pasirodė mūsų namuose aptarti su tėvu programos. Ji buvo tokia graži, trapi kaip porceliano statulėlė, lygiais, per sklástymą sušukuotais juodais plaukais ir didžiulėmis Biblijos moterų išraiškingomis akimis. Šį vakarą, regis, mus užgriuvo visos žydų tautos nelaimės, nes Nechama buvo alkana. Ji paprašė: „Raječka, duok kokį nors sumuštinį, nes apalpsiu“. Mama puolė į virtuvę, o Nechama savo nuostabia jidiš tarė: „Gera viešnia! Vos įėjo, ir iškart reikalauja *gib mir essen*“.

Pokalbis mezgėsi ne tiek apie repertuarą, kiek apie tai, kuo ji vilkės per koncertą: „Mišenka, aš juk nieko neturiu, tik tą juodą koncertinę suknelę, o norėčiau tokio apdaro, kuris sukurtų palaužto beržo įspūdį“.

Bel canto ir ašaros

*Tegul užspringsta Italija su savo kvailu bel canto.
Venička Jerofejevas*

*Mūsų amžiuje, jūs žinote, ir ašaros nusikaltimas.
A. Puškinas*

Manoma, kad virtuoziška vokalo technika įmanoma tik aukštam balsui ir pasireiškia kaip italų mokyklos „prekinis ženklas“, o rusų atlikimo manierai priimtinesnis artistizmas ir niuansuota balso jėga.

Išgirdus žodį *bel canto*, atmintyje iškyla garsūs praėjusio amžiaus pirmosios pusės tenorai, kurie savo menu įkūnijo *puikų dainavimą*, pasižymintį nepriekaištingu intonavimu, vokalo tobulumu ir balso paslankumu. Istorinis *bel canto* dainininko fenomenas tiesė sau kelią nustumdamas į nuošalę „tobulėjančio dainininko“ sąvoką, sutelkdamas dėmesį į kūrinio stilių ir vokalo duomenis atliekant Rossini'o, Bellini'o, Donizetti ir kitų XIX a. pradžios kompozitorių kūrinius. Šiuolaikiniai muzikologai *bel canto* sampratą papildė fantazijos elementu, kad klausytojas galėtų sušukti: „Kaip poetiška!“, kad ta jausena tęstųsi net tada, kai lape pasibaigė natos. Įsisavinę lotyniškąją vokalo mokyklą, XX a. meistrai žengia toliau tapę senosios mokyklos aidu, likę ištikimi jos estetiniams principams.

Daugelis yra įsitikinę, kad būtent neapolietiškomis dainomis Aleksandrovičius taip greitai užkariavo SSRS žmonių širdis ir pelnė visuotinį pripažinimą. Šios dainos, kupinos rusų žmogui artimo švelnaus graudulio ir melodingumo, dovanojo klausytojams ne tik jaudinančių akimirų, bet ir puikias galimybes pačiam dainininkui atskleisti turtingą savo vokalo techniką.

„Neapolietiškos dainos“ – gana sąlygiškas terminas. Daugelis jų gimė ne tik toli nuo Neapolio, bet ir nuo Italijos. Pavyzdžiui, kompozitoriai Francesco Paolo Tosti ir Luigi Denca gyveno ir kūrė Londone. Tostį karalienė Viktorija paskyrė rūmų muzikos mokytoju, o jos sūnus Edvardas VII išventino muzikantą į riterius. Tosti rašė dainas, kurios tapo būtinu kūrinium tenorų repertuaruose. Netgi neoficialus Italijos himnas „O sole mio“, su kuriuo siejama tokių korifėjų, kaip Caruso ir Lanza, Pavarotti ir Domingo, Sinatra ir Presley audringa sėkmė, gimė visai ne Neapolyje, bet Odesoje. Kompozitorius Eduardas di Capua, 1898 m. keliaudamas

po Europą, užsuko į Ukrainą. Iš viešbučio lango jis žvelgė į spindulių žaismą Juodojoje jūroje ir pasigirdusios natos tapo švelnia melodija. Grįžęs į Neapolį, Capua pasiūlė savo draugui poetui Giovanni Capurro parašyti tekstą. Taip atsirado žymiausia neapolietiška daina.

Kai kurias „neapolietiškas“ dainas sukūrė visai ne italai. Dalis šių melodijų buvo pagrįstos folklorinėmis tradicijomis, kitų pasirodymas sietinas su individualiu skoniu arba konjunktūra (dainos, skirtos kuriam nors populiariam dainininkui arba kino filmui).

Ne visi recenzentai bei radijo programų ir garso įrašų studijų muzikos redaktoriai gilinosi į svetimas nacionalines šaknis. Todėl daugelis kūrinių, kurių tekstai dvelkia pietų romantika ir koloritu, arba buvo skelbiami (koncertų programose, laikraščių atsiliepimuose ir plokštelių etiketėse) kaip italų liaudies muzika, arba jų autorystę priskirdavo nesantiems kompozitoriams su itališka pavarde (pavyzdžiui, dainos „Bella donna“ autorius Matteo). Paprašykite bet kurį savo pažįstamą, kuriam artimas Aleksandrovičiaus vardas, išsirinkti dvi jam įsiminusias neapolietiškas dainas iš 80 šio žanro kūrinių, esančių dainininko repertuare, ir jūs tuojau išgirsite „Bella donna“ ir „Naktinį tango“. Ir nustebsite sužinoję, kad abi dainas, gimusias 1953 m. kartu su vokiečių muzikiniu filmu „Gatvės serenada“, sukūrė vokietis Gerhardas Winkleris ir austras Hansas Langas. Filme jas vokiškai dainuoja šveicaras. „Bella donna“ Vokietijoje sumušė visus to meto šlagerių rekordus.

Aleksandrovičius atsiskleidė kaip nuostabus didžiųjų italų kompozitorių interpretatorius. Jo programose kone visada skambėjo Rossini „Tarantela“, įmantri Leoncavallo „Prancūziška serenada“. Iš minorinės lyrikos šaltinių – sentimentali, emocionalumu ir vokalu žavinti Ernesto de Curti daina „Sugrįžki į Sorentą“, Di Crescenzo, dar vienas nostalgijos apie prarastą meilę dainininkas, netrivialus Bucci Pesca, kurį mėgo vos ne visi žymieji tenorai Caruso, Gigli, Schmidtas. Bet ir mažiau žinomi ar žymūs kūriniai, virtuoziškai atliekami Aleksandrovičiaus, atgydavo naujam gyvenimui, muzikiniai niekučiai tapdavo vertingomis miniatiūromis. Būtent tokiu repertuaru Beniamino Gigli pelnė italų liaudies dainiaus titulą. Gigli tuo didžiavosi ir stengėsi išlaikyti įvaizdį. Aleksandrovičiaus dėka itališki vaisiai pritiko rusiškoje dirvoje.

Jau minėjau, kad Gigli liguistai jaudinosi, kad jį visą gyvenimą persekiojo Caruso šešėlis, net tada, kai jis įsitvirtino pasaulinėje operos scenoje. Rusijoje išleisti Gigli atsiminimai buvo pavadinti „Aš nenorėjau gyventi Caruso šešėlyje“. Kritikai ne visada buvo palankūs Gigli. Jam priekaištavo už epigoniškumą, nepakankamą

skoni, kad Gigli „verkia: bandydamas pamėgdžioti Caruso, kurio balse virpėjo ašaros, o Gigli ašaros esančios dirbtinės (Lauri Volpi, Rodolfo Celletti).

Ištikimi Gigli gerbėjai gynė ir jo ašaras. Pasak Stefano Cukerio, jo virkavimas – tai reakcija į tekstą ir muziką, organiškas ašaros integravimas į frazės dinamiką. Giuilietta Simionato teigė, kad Gigli „virkavimas“ aiškintinas paprasčiau – jis padeda išlaikyti kvėpavimą ir iki galo išdainuoti frazę, tai buvo savitas techninis triukas, kuriuo dainininkas naudojosi ir kaip ekspresijos priemone. Jeigu abi nuomonės yra pagrįstos, tenorui Aleksandrovičiui iš tikrųjų buvo ko pasimokyti iš tenoro Gigli.

„Itališkoji ašara“ drumstė ir sovietinių muzikos kritikų ramybę. Čia turimi omeny ne pabrėžtinai teatriniai kukčiojimai, dėl kurių kadaise buvo kaltinamas Gigli, o vokalo išraiškos priemonių menas, skirtas klausytojui. Būtent ši technika Michailui Aleksandrovičiui padėjo pasiekti neregėtą sėkmę naujoje sovietinėje auditorijoje, kuri iki to meto buvo stropiai pratinama prie spindulingų ir supaprastintų jausmų. Recenzantai žavėdamiesi aptarinėjo itališką manierą, ir emociingą sodrų Aleksandrovičiaus atlikimą, gyrė subtilią, vos pagaunamą jo melizmatiką, „ilgai tęsiamas gražiai skambančias natas“. Ir padarydavo išvadą: nors dainininkas naudoja labai raiškias priemones ir spalvas, jo atlikimas turi melodramatišką saldoką pobūdį, dainininko balse skamba „ašaringo plyšavimo natos“, nėra „jausmų išraiškos tikrumo ir gelmės, to, kas būdinga rusų kompozitorių kūrybai“, „jis dažniausiai dainuoja pagal svetimas natas“. Gal taip buvo, bet šalis jau dainavo pagal *jo* natas ir *jo* balsu.

Aleksandrovičiaus „ašaros“, regis, turi trejopą kilmę. Jos lydėjo dainininką nuo pirmųjų muzikos garsų. Aleksandrovičius prisiminė dainavimo pamokas, kai jį, septynmetį vunderkindą, mokė Žydų liaudies konservatorijos Rygoje dėstytojas Jefimas Waisbeinas:

„Jei kūrinys man patikdavo, aš juo pasiimdavau, dažnai išgyvendavau jį jautriai ir skausmingai. Ne sykį, atlikdamas vieną ar kitą romansą arba dainą, verkdavau... Buvo tokia žydų daina: mažylė lopšyje verkia iš bado, o šalia jos ant grindų guli mirusi motina. Ir nėra vilties, ir nėra paguodos. Čia aš ėmiau kūkčioti. Teko nutraukti pamoką ir išvesti mane pasivaikščioti, kad atsipeikėčiau ir galėčiau tęsti darbą.“

Suaugęs dainininkas, tobulai įvaldęs *bel canto* meną, nuolatos kartodavo šias jaunystės „nuodėmes“.

Pirmąsias jaunojo artisto ašaras greitai persmelkė patirtis, neprilygstama savo tragizmu, paveldėta iš savo liaudies, kurios dvasia buvo auklėjamas. Su motinos pienu perimta patirtis bus jo indėlis į emocionaliąją žydų muzikinių žanrų – liaudies dainų ir sinagogos liturgijos – interpretaciją. Dabar tai paprasčiausias vokalo technikos dalykas.

XX a. virtuoziskas *bel canto* priemonių naudojimas tapo įprastu reiškiniu žydų liturgijoje. Ir priešingai, kantorinės technikos pėdsakai pastebimi daugelio žydų kilmės operos solistų dainavime. Kai kurie kalba apie „vidinę būseną“, apie balsą, gniaužiamą kančios.

***

Viename interviu 80-metį Michailą Aleksandrovičių paklausė:

– Jūsų atliekamose žydų dainose, italų serenadose ir rusų romansuose girdėti ašaros, bet jos tokios skirtingos. Kaip jums tai pasiseka?

– Kad šios ašaros būtų skirtingos, man reikėjo viso gyvenimo, – atsakė dainininkas.

Vertė Arvydas Valionis

„Tie rašmenys mane magiškai traukė“

*LLVS tinklalaidėje „Vertėjų kalbadieniai“ Kristina Sprindžiūnaitė kalbino **Mindaugą Kvietkauską** – ne vien apie jidiš literatūrą, bet ir apie baroką bei bauhausą, intelekto puotas ir mažųjų literatūrų grūdinimąsi, apie teksto sultingumą ir jo atveriamas erdves, meno pasaulio junglumą ir Užupio avangardą, apie gausybę ieškojimo galimybių Vilniaus literatūros labirintuose ir universalų egzistencinį grožį, kylantį iš ribinių patirčių, apie muzikavimą visais kalbos registrais, nevienakrypčius literatūrinius mainus ir autorius, kurie labai stipriai veikia vaizduotę.*

Ar Jums patinka būti vadinamam vertėju? Ar save juo laikote?

Taip, žinoma. Ta sfera susijusi ir su mano kaip rašytojo ir literatūros tyrėjo veiklomis. Ji man tikrai svarbi, o didžiausią malonumą, netgi aistrą jaučiu versdamas poeziją. Tai mane be galo įtraukia.

Ar prisimenate savo pirmuosius vertimus, o galbūt ir pirmąjį postūmį pabūti tarpininku tarp kalbų?

Pirmieji vertimai buvo iš lenkų kalbos. Dabar negalėčiau labai tiksliai pasakyti, bet pirmas rimtas darbas turbūt buvo poetės Wisławos Szymborskos vertimai. Buvau lietuvių filologijos antro kurso studentas, jau mokiausi lenkų kalbos, o imtis Szymborskos mane įkalbino profesorius Algis Kalėda. Jis įtikino, kad reikia pamėginti, nes „Baltos lankos“ kaip tik rengė jos rinktinę. Pamenu, kad tai buvo tikrai didžiulis iššūkis ir įtampa – juk apsiėmiau versti Nobelio premijos laureatę reprezentatyviai rinktinei. Prisimenu, kad konsultavausi ir su profesoriumi Kalėda, ir su profesore Viktorija Daujotyte, kaip geriau išgauti poetinės kalbos skambesį. Atsimenu, kad perskaičiusi vieno eilėraščio vertimą profesorė Daujotytė man pasakė: „Viskas gerai, tikslu, atrandi metaforas, bet tavo vertimui

trūksta išgaubtumo“. Tada pirmą kartą susimąščiau, kaip to „išgaubtumo“ pasiekti – kaip sukurti eilėraštyje ne vien konstrukciją, bet ir poetinę erdvę.

Ar pavyko sukurti? Ar profesorė buvo patenkinta?

Žinot, žiūrėdamas į savo vertimus po kelių metų turbūt visada pamatai, kaip galėjai geriau. Vertimas vis skatina ieškoti. Tik kai kuriais rezultatais būni patenkintas. Skaitydamas tuos pirmuosius vertimus dabar, aišku, matau, kad tos erdvės būtų buvę galima surasti ir daugiau.

Žinau, kad pagal savo įpročius ir įgūdžius priklausau tai poezijos vertimo mokyklai, kurią Tomas Venclova pavadino „rytietiška“. Ji siekia perteikti visuminį įspūdį, visą poezijos metriką, rimą, skambesį, optimistiškai tikėdama meninio vertimo galimybe. Tokios pozicijos aš ir laikausi: poetiniu požiūriu man tai atrodo vertingiau, prasmingiau, nors puikiai suprantu ir minusus – vertimas tuomet iš tikrųjų tampa nauju kūrinium ir ne visada būna paraidinis, pažodinis atitikmuo, tie ekvivalentai meniškesni. Vertinant iš poetinės pusės toks vertimas kelia daug daugiau iššūkių, bet man jis įdomesnis.

Mūsų pokalbiuose tradiciškai būna trylikos pasirinkimų rubrika. Jei norite, galite pakomentuoti kontekstą, o paskui turbūt pasirinksime kurią nors ir tų temų aptarti plačiau.

Vilnius ar Oksfordas?

Vilnius

Esė ar straipsnis?

Esė.

Knyga ar kindlas?

Knyga.

Sarbievijaus kiemas ar Vileišių rūmai?

Tikrai provokacinis klausimas... Prisimenant ištakas, kilmę jaunystę – vis dėlto Sarbievijaus kiemas.

Paroda ar paskaita?

Paskaita.

Poezija ar esė?

Čia jau poezija.

Atvirukas ar akvariumas? Čia paslėpiau daug kontekstų, bet Jūs turbūt juos iškart pamatėte.

Akvariumas.

Receptų knyga ar restorano meniu?

Turbūt meniu.

Barokas ar bauhauzas?

Oi kaip sunku... Čia jau tikrai labai keblu pasirinkti... Per sunki dilema.

Gerai, ją atidėsim aptarti plačiau. Poezijos pavasaris ar Druskininkų ruduo?

Druskininkų ruduo.

Dar viena provokacija: Miłoszas ar Suckeveris?

Miłoszas.

Sprintas ar maratonas?

Maratonas.

Abiejų tautų ar įvairiatautė.

Įvairiatautė.

Tai apie ką šnekėsime toliau: ar apie baroką ir bauhauzą, ar apie Miłoszą ir Suckeverį?

Tie klausimai netgi susiję. Miłoszas – labiau barokas. Jo metafizinė vaizduotė ir kalba – greičiausiai barokinė tradicija. O Suckeveris – gerokai tikslesnis,

kampuotesnis, labiau bauhauzas. Juo labiau, kad Miłoszo miestai – veikiau barokiniai ir katalikiški, o Suckeverio – bauhauzinis Telavivas.

Tai gal šitą kontekstą ir pratęsim. Pamenu, kad aš pati gyvą jidiš kalbą pirmą kartą išgirdau kokiais devyniasdešimt šeštaisiais, kai talkinau Vilniuje filmuojančiai vokiečių televizijos grupei. O kada tą kalbą išgirdote Jūs, kaip ji atsirado Jūsų biografijoje ir bibliografijoje.

Pirmas mano susidūrimas buvo ne su gyvu žodžiu, o su rašmenimis. Gyvą jidiš kalbą Vilniuje išgirsti tikrai nelengva. Vienas ryškiausių mano įspūdžių – iš paau-glystės laikų, kai buvau neformalus maištingas senamiesčio jaunuolis ir klajodavau po senamiesčio kiemus: Šv. Stepono gatvės kieme pamačiau dar nuo prieška-rio laikų išlikusius užrašus hebrajiškomis raidėmis jidiš kalba. Mane jie pritraukė kaip magnetas, Nežinau, kas nutiko, bet tose raidėse mačiau ypatingą grožį. Tas užrašas dabar jau restauruotas, jį galima perskaityti. Ten buvo šokolado ir saldai-nių parduotuvė. Nežinau, kodėl pajutau tokią didelę trauką – tai sunkiai paaiški-nama. Mane vis traukė tas raides perskaityti.

Aišku, buvo dar ir kitokių susitikimų su ta kalba – per poezijos vertimus, kad ir to paties Suckeverio. Klausėte apie Miłoszą ir Suckeverį – pasirinkau Miłoszą, kuris jaunystėje man turėjo didesnės įtakos, bet Suckeveris irgi labai traukė, visą laiką. Pirmus jo eilėraščius, išverstus Alfonso Bukonto, perskaičiau dar moky-kloje, jo poezija mane nuolat lydėjo.

Tad mano susidūrimas su jidiš kalba buvo rašytinis, literatūrinis. O gyvai kalbą išgirdau jau Vilniaus universitete, kai nusprendžiau lankyti jidiš kalbos kursus. Mano pirmieji mokytojai buvo profesorius Dovydas Kacas ir buvusi Vilniaus geto kalinė, partizanė Fania Brancovskaja. Iš jų išgirdau gyvą jidiš.

Jūs studijavote tokiu metu, kai jau buvo kursų ir fakultatyvų – jidiš kalba jau figūravo akademiniam gyvenime?

Jau ėmė atsirasti. Tai buvo pati pradžia – devyniasdešimt penktieji, šeštieji metai, Tai ir daugiatautės Lietuvos atradimo metas – per lenkų literatūrą. Lenkų kalbos nusprendžiau mokytis dėl ypatingos Miłoszo galios, jidiš ėjau studijuoti, nes man didelį poveikį darė, tiesiog traukė, Suckeveris. Tai buvo didelių galimybių laikai, o mūsų universitetinėse studijose mažų kalbų, mažų literatūrų mokymasis dar buvo gerokai laisvesnis, nesudėtas į studentų srautų schemas. Tuo metu susiformavo

nemažai grupelių – iš entuziastų, kurie ėmėsi mažųjų pasaulio kalbų ir literatūrų, Tai irgi leido pajusti didelę įvairovę.

Aš ėmiausi to, kas susiję su Lietuvos literatūros paveldu, bet mane tie autoriai domino ne vien kaip tyrėją. Jie labai stipriai veikia žmogaus vaizduotę, atrandi tikrovę iš visai naujų pusių, kurių per lietuvių literatūrą nepažinai. Tada tikrovė pasidaro ištis daugybinė. Tas labiausiai ir traukė.

Žiūrėdama į sistemoje LIBIS pateiktą jūsų bibliografiją ėmiau ir susimąščiau: juk sisteminant reikia griežtai priskirti, ar daugiatautės Lietuvos mažumų literatūra – lietuvių, ar užsienio...

Dabar jau galima būtų sakyti, kad lietuvių, nes išsiplėtė ir pačios Lietuvos sąvoka – ji tapo daugybinė, pliuralistiška. Ilgą laiką būta įtampos tarp sąvokų „lietuvių“ ir „Lietuvos“. Sąvoką „Lietuvos literatūra“ aš ir pats vartoju – ji tikrai korektiška ir teisinga. Bet turbūt vis dažniau galėtume sakyti „lietuvių“, suvokdami, kad „lietuvis“ reiškia ne vien etninę kilmę. Man atrodo, kad buvimas lietuviu gali būti suprantamas kur kas plačiau, remiantis Lietuvos kultūrine tradicija, pilietiškumo pagrindais, o galų gale ir tuo, kad jau tikrai nemažą, nors dar nepakankamą tų kultūrų ir literatūrų dalį esame pažinę, integravę, ji tapo mūsų mąstymo dalimi. Per nepriklausomybės trisdešimtmetį tie autoriai gana intensyviai įėjo į mūsų kultūrinę apykaitą ir mąstymą, jie veikė ir mūsų literatūrą. Todėl tampa vis aiškiau, kad tai yra mūsų lietuviškosios kultūros dalis, tikrovė, tad ir tas sąvokas galime suvokti šiek tiek laisviau.

O kokių spalvų, o gal net erdvinių formų į tą tikrovę įneša, Lietuvoje sukurta literatūra, tarkim, jidiš kalba?

Sunku trumpai pasakyti. Pirmiausiai turbūt kitų, labai įvairių kontekstų. Jidiš literatūra labai turtinga – net sunku apibendrinti. Jos kontekstas labai platus: čia reikėtų kalbėti ir apie kitonišką religinę vaizduotę, ir apie santykį su pačia kalba. Žodžio prasmė tradicinėje žydų kultūroje – čia turiu galvoje ne vien jidiš – ištis didžiulė.

Versdamas ją nuolat turi permąstyti ir savo paties kultūrinius kodus. Todėl vertimą aš suprantu dar ir kaip tarpininkavimą tarp kultūrų bei jų prasmių. Kartais labai nedidelės detalės, niuansai paskatina vertėją tapti kultūros interpretatoriumi. Vertėjas plečia kultūros akiračius, iš tų kultūrų susikirtimo kuria naują, naujovišką horizontą. Šie niuansai tikrai labai svarbūs ir įdomūs. O jidiš kalba apskritai leidžia

pažinti didžiulę Lietuvos gyvenimo įvairovę ir turtingumą, žmonių santykius. Ir, kaip jau minėjau, kitas tos tikrovės puses. Pavyzdžiui, per jidiš literatūrą – netgi labiau nei per lietuvių ar lenkų – galima įžengti į Vilniaus ar kitų Lietuvos miestų buržuazijos aplinką, į išsilavinusio, turtingo elito terpę ir susipažinti su miestiečių tipažais bei mąstymu. Ir lenkų literatūroje jų galima rasti – bet tai vis dėlto labiau dvaro aplinka, dvarininkiškoji tradicija. O štai jidiš literatūroje matome urbansitinę buržuaziją. Tai suteikia kitą žinojimą, pajvairina mūsų dabartinę gyvenseną, atrandi tęstinumą ten, kur jo labai trūksta.

Ar galėtumėte iš tų didžiulių klodų, kuriuos Jūs turbūt geriausiai išmanote, paminėti ir charakterizuoti dar vieną kitą autorių.

Kitas man labai svarbus jidiš literatūros autorius buvo Moišė Kulbakas – poetas, rašytojas, dramaturgas. Jo vertimų dar be galo trūksta, nors vienintelė lietuviams plačiau žinoma jo poema „Vilnius“ jau yra tapusi simboliniu tekstu netgi ikoniiniu atpažinimo ženklu kalbant apie Vilnių ir apskritai apie Vilniaus žydų kultūrą. Kulbakas – stiprios vitališkos pasaulėvokos ir sykiu žydiško misticizmo poetas, o jo kalba – labai ekspresyvi, kupina gyvybinio sultingumo. Kartais net atrodo, kad ji įkūnija skirtingus peizažus: labai tradicinį žydišką, susijusį su religine pasaulėvoka, agrarinį lietuvių ir baltarusių ir lenkišką romantinę vaizduotę – ir visa tai viename avangardiniame lydinyje. Kulbako avangardą mes dar turime atrasti, dar labai trūksta jo vertimų, aš pats juos tikrai planuoju.

Iš kitų poetų man be galo artimas Leibas Naidusas – nepaprastai įdomus XX a. pradžios estetas ir Vilniaus dendis, bei visa grupės „Jung Vilne“ rašytojų kompanija. Tuos avangardistus ir eksperimentatorius iš tiesų nelengva versti, užtat ten glūdi be galo daug klodų.

Aišku, negaliu nepaminėti to, kuo pats užsiimu, kuo rūpinuosi pastaraisiais metais: tai dokumentinis palikimas, su holokaustu susiję dienoraščiai. Man pačiam didžiulis patyrimas buvo Icchoko Rudaševskio Vilniaus geto dienoraščių vertimas į lietuvių kalbą. Teko tiesiogiai dirbti su rankraščiu, jį ne tik verčiau, bet ir šifrovau, interpretavau – tai buvo tikras išbandymas.

Ta proga dar norėčiau pasidalinti vienu įdomiu dalyku iš savos vertėjo praktikos. Kai verti iš Lietuvos kilusių autorių tekstus į lietuvių kalbą – iš jidiš, kartais ir iš lenkų, jų tekstus kartais tenka palyginti su vertimais į kitas kalbas – vertėjo darbe tai tikrai svarbu. Vertimuose į didžiąsias kalbas, kad ir anglų ar lenkų kalbą, matai, kad vertėjai tiesiog negebėjo atpažinti detalių iš Lietuvos realijų, iš

lietuviškos aplinkos. Vertime jos neretai iškraipomos ir lieka beprasmės. Taip atsitinka, pavyzdžiui, su vietovardžiais, nors jie kontekste labai prasmingi. Štai kad ir Rudaševskio dienoraštyje, kurio vertimas į anglų kalbą 1973 m. buvo išleistas Izraelyje. Supranti, kad tos Vilniaus apylinkės, apie kurias rašo Rudaševskis, vertėjui nieko nesako. Vietovardžius iš rankraščio jis iššifruoja taip, kad tik gūžčioji pečiais nieko nesuprasdamas. O pačiam iššifruoti iš rankraščio taip pat nelengva. Štai vienas toks atvejis; kalbama apie vietovę, pavadintą Hrubiški. Tokios vietovės tikrai nėra. Žiūriu į tą žodelį rankraštyje – tarsi tikrai tokios raidės, bet kokia vietovė čia galėtų būti? Imu studijuoti Vilniaus apylinkes, kurgi tos Hrubiški. Dedu tai vienokią raidę, tai kitokią. Gal „g“ pavirto į „h“? Grubiškių aplink Vilnių irgi nėra. Tikrinau įvairiausius variantus, kol supratau: rankraštį perrašinėjęs Suckeveris pagal gudišką tarimą užrašė vietovardį Grybiški, o lietuviškai tai bus Ribiškės. Jis rašo apie labai konkrečią vietą, Kitomis akimis pamatai ir visą tekstą, kai randi konkrečią aplinką, apie kurią kalba autorius. O tokie detektyvai, beje, pakoreguoja ir tekstų recepciją. Per lietuvišką vertimą atstatomas tikslumas, pataisomi pasaulyje žinomi tekstai. Lietuviškasis filtras verčiant tokius tekstus yra labai svarbus – mūsų dėka jie tampa labiau „išgaubti“.

Ar Jums daug teko versti tiesiai iš rankraščio?

Rudaševskio atveju, be abejo, taip. Rėmiausi Suckeverio atlikta rankraščio transkripcija, bet tikrinau ir pačiame rankraštyje.

Daugybės kompetencijų reikalaujantis darbas...

Tikrai taip, ir čia labai padeda filologinės studijos. Esu labai dėkingas už kietą filologinę mokyklą, džiaugiuosi, kad ją išėjau. Ne tik literatūrinę, bet ir lingvistinę. Gavau stiprų kalbotyrinį išsilavinimą – tą labai tradicinį, kurį dabar daug kas peikia. Jis paklojo ištis stiprius pagrindus. Visiškai nesigailiu, kad vargau prie kokių morfologijos ar sintaksės ar kirčiavimo dalykų. Paskui jie pasitarnauja dirbant vertėjo darbą.

Ar tarp Vilniaus ir Lietuvos žydų buvo daug rašančių lietuviškai?

Ryškiausias tarpukario pavyzdys – pati stipriausia poetė Matilda Olkinaitė. Vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, jau turime daug žymių rašytojų, kurių gimtoji kalba buvo jidiš, bet jie rašė lietuvių kalba. Užtenka paminėti Icchoką Merą arba poetą Alfonsą Bukontą. Grigorijus Kanovičius taip pat visą laiką buvo šalia lietuvių

kalbos, jis tiesą sakant yra dvikalbis autorius. O kur dar Markas Zingeris ar daugybė kitų vardų, kuriuos derėtų čia suminėti... Bet tarpukariu pats žinomiausias ir tikrai gabiausias žmogus, kuris pasirinko kurti lietuvių kalba, buvo Matilda Olkinaitė. Šiomet jos kūryba ir dienoraštis sugrįžo į viešumą, išleista rinktinė, esu jos sudarytojas, o kaip tik dabar rengiama angliška jos kūrybos knyga, kurią išvertė Laima Vincė.

Štai šį Olkinaitės eilėrašį tikrąja to žodžio prasme atradau. Jo nebuvo išlikusiame jos eilėraščių sąsiuvinyje. Ieškodamas galimų publikacijų, spaudoje išsibarsčiusių tekstų, laikraštyje „Lietuvos žinios“, 1940 m. kovo 30 d. numeryje aptikau nuostabų Matildos Olkinaitės eilėrašį jis tapo ir nauju jos kūrybos atpažinimo kodu. „Mėlynas paukštis“ parašytas 1940-aisias ir išsako stulbinamai pranašingą nuojautą.

Per padangę tolimą
Skrido paukštis mėlynas
Skrido nesustodamas,
Šviesią giesmę liedamas
Apie laimę amžiną,
Džiaugsmą nenuvystanti,
Šypsena negėstančią,
Dainą nenuskambančią.

Kloniais ir pakalnėmis,
Per girias ir dykumas
Sunkių žingsniu mindamas
Rūsčiai žengė milžinas,
Akimis ieškodamas
Paukščio skaisčiai mėlyno,
Skrendančio padangėmis,
Šviesią giesmę liejančio
Apie laimę amžiną.

Per padangę tolimą
Skrido paukštis mėlynas
Ir įsmigo strėlės trys,
Juodą mirtį nešdamos,
Ir krūtinę pervėrė
Paukščio skaisčiai mėlyno.

Ir suvirpo aukštumos
Ne giesme banguojančia
Apie laimę amžiną,
Džiaugsmą nenuvystantį,
O suvirpo aukštumos
Skundu paukščio mėlyno,
Virpančiu atodūsiu, begaliniu ilgesiu.

Vai kilpine virpanti
Kam paleidai strėlę tu?
Strėlę nuodingiausią?
Kas dabar giedos erdvėms
Apie laimę amžiną,
Džiaugsmą nenuvystantį,
Šypseną negęstančią,
Dainą nenuskambančią?

Jūs gilinotės į ankstyvąjį Vilniaus moderną. Gal išvardytumėte vieną kitą jo bruožą – ne vien literatūros, bet ir visos Vilniaus kultūros savasties. Kokia ji buvo? Galite tai suprasti ir kaip įžūlų prašymą labai trumpai atpasakoti savo daktaro disertaciją.

Tas modernas – labai didelė įvairovė, pažįstame dar tik kai kurias jo dalis. Vilniaus kultūrai apskritai būdingas daugybiškumas, hibridiškumas, polilogas. Tą polilogo metaforą plėtojau ir savo disertacijoje, ir knygoje. Poliloge kartais trūksta nuoseklių formų: ir Miłoszas yra rašęs, kad apskritai rytų europiečiams labai trūksta stabilių formų, kurias jie būtų išmokę ir kuriomis pasitikėtų. Bet, kita vertus, vienu metu randasi labai daug įvairovės. Todėl tas Vilniaus polilogas atrodo ypatingas ir

unikalus. Čia koegzistavo labai įdomios avangardo formos, labai savitos, ilgaamžės ir kelių kultūrų puoselėtos tradicijos, kelios kalbos. Turbūt neįmanoma viso to subendravardiklinti, bet Vilniaus literatūroje, kaip kokiame labirinte, tikrai labai daug ieškojimo galimybių.

Dar paprašysiu kelių sakinių apie Vilniaus avangardą.

Pirma: netikėtai ankstyvos avangardo formos – dar XX amžiaus pradžioje. Štai žydų kultūroje avangardinę dramą atrandame jau apie 1906-1907-tuosius metus: toks dramaturgas Perecas Hiršbeinas Užupyje rašo neįtikėtinos drąsos ir eksperimentavimo tekstus. Antra: avangardas buvo daugiatautis ir turintis tokių įdomių tarpusavio ryšių, kuriuos netgi sunku iki galo užčiuopti ir paaiškinti. Čia jau galima išeiti ir už literatūros ribų į kitus menus – tarkim į fotografiją. Štai kad ir Moi Vero arba Moišės Vorobeičiko pavyzdys – su jo paveldo sugrįžimu į Lietuvą esu susijęs jau kaip kultūros istorikas. Kontekstas, kuriame radosi modernios fotografijos eksperimentai, taip pat byloja apie labai įdomius ryšius. Įsivaizduokite Stepono Batoro universitete dailės fakulteto studentą Moišę Vorobeičiką, kuris kartu su žymiuoju lenkų skulptoriumi – futuristu ir konstruktyvistu – Zbigniewu Pronaszko Vilniuje stato skandalingą avangardinį Adomo Mickevičiaus paminklą. Reikia tik įsivaizduoti veikiančiuosius asmenis: jaunas žydas, kuris paskui išgarsės Paryžiuje kaip avangardinis fotografas, ir lenkų maištininkas. Ir jie abu Vilniuje stato Mickevičių.

Tokios detalės ir rodo, koks įdomus tas Vilniaus avangardas. Lietuviai, be abejo, jame taip pat dalyvauja. Tas meno pasaulis, regis, buvo daug junglesnis, negu gali atrodyti dalijant jį nacionaliniais segmentais.

Dar sugrįšiu prie Jūsų kaip tyrinėtojo ištakų. Ką duoda judaikos studentui ar judaiką kaip savo tyrimų sritį pasirinkusiam žmogui studijos Oksforde?

Labai daug – vienu žodžiu sunku nusakyti. Didžiulius lobius. Ten domėjausi ne vien judaika, nors mano pagrindinis tikslas buvo tikrai gerai išmokti jidiš kalbą, pažinti jidiš ir apskritai žydų literatūrą. Toks universitetas, žinoma, yra ir didžiulė, nuo viduramžių besitęsianti tradicija, bibliotekos, nuostabūs intelektualiniai kontekstai, išskirtiniai dėstytojai. Iki šiol prisimenu ir literatūros profesorius, ir meno žmones, su kuriais ten susidūriau. Apie kai kurias asmenybes, kurių paskaitų teko klausytis ir su kuriais teko bendrauti, galima būtų ilgai pasakoti. Vienas iš tokių įspūdingų netikėtumų – Richardo Wagnerio proanūkės ir Ferenzo Liszto proproanūkės, žymios Vienos kultūros istorikės muzikologės Nikės Wagner paskaitos.

Patyriau tikrą stebuklą, tai buvo intelektualinė puota. Tasai įspūdis, kurį padarė akademinės kultūros lygis, manyje gyvas iki šiol.

Pažinote pasaulinę literatūrą jidiš kalba, o kaip tame kontekste atrodo mūsų vietinė literatūra? Kaip ji pritampa prie pasaulinės literatūros konteksto?

Situacija turbūt tokia pat, kaip ir visų mažųjų literatūrų ir kultūrų. Joje esama įvairių aspektų. Viena vertus, mažai literatūrai visada nelengva pasiekti tinkamos komunikacijos, tinkamo požiūrio ir pripažinimo. Visą laiką iškyla tam tikri trūkumai, juo labiau kad okupacijos laikai ir visokių kultūrinių kolonizacijų padariniai tikrai paliko labai stiprų mentalinį pėdsaką. Tuos skirtumus tenka įveikinti iki šiol: įvairias blokadą, traumas nepasitikėjimą. Galų gale jie skatina ir patį pripažinimo siekį. Bet mes, kaip ir kiti panašios istorijos kraštai, esam įgiję tam tikrą įgūdžių ir užsigrūdinę kovoti dėl pripažinimo. Tikrai neformuluoju to kaip kokio atsilikimo ar trūkumo: tokia yra kultūrų būklė šiuolaikiniame pasaulyje. Jis labai nevienaprasmiškas: viena vertus, suteikia daug daugiau pripažinimo ir pliuralumo galimybių nei lig šiol, kita vertus, aišku, turi ir savo dominavimo formas. Čia jau kalbu kaip literatūros tyrėjas, iš tradicinės komparatystikos, kurioje labai aiškūs Vakarų literatūrų kanonai su jų stabiliais didžiais vardais ir autoriais, pereinantį prie tarpkultūrinio požiūrio, pagal kurį kultūrų mainai nėra vienakrypčiai. Manau, kad lietuvių ir kitoms mažosioms literatūroms toks požiūris yra svarbus ir padeda šiek tiek išsivaduoti nuo trūkumų ir atsilikimų, atrasti savo kalbėjimo pasaulinėje literatūrinėje erdvėje prasmę ir savotišką moralinę galią.

Apie Suckeverį mes kalbėjome kaip apie savaimę suprantamą duotybę, bet spėju, kad ne visi netgi filologinį išsilavinimą įgiję žmonės yra jį skaitę. Kuo jis galėtų patraukti šiuolaikinį skaitytoją – XXI a. žmogų.

Tai stipri poezija, muzikavimas visais kalbos registras. Kas gali būti stipriau už kalbos grožį?! Kaip ir apskritai meno grožis, jis veikia per pačius įvairiausius kontekstus. Suckeveris tiesiog duria kaip adata – iš visiškai tragiškos, ribinės patirties kylantis grožis etiniam jautrumui visuomet bus kaip adatos dūris. Beje, adata – viena mėgstamiausių paties Suckeverio metaforų. Man atrodo, kad jo poezija perveria iki širdies. Atsakas į Suckeverio vertimus buvo labai stiprus – ir į „Žaliojo akvariumo“ pasirodymą, ir į atrastus originalius geto poezijos rankraščius. Tai universalus grožio ir egzistencijos tikrumo junginys.

Iliustracijai būtų galima iš tiesų daug ką rinktis iš pernai išleistos knygos „Dešimt eilėraščių“. Tai rankraštinė knyga, ji kurta gete. Aš siūlau vieną man svarbų tekstą – „Malda stebuklui“.

Čia tu, čia tu –
Tikros gyvybės grūdas,
Tarsi trynys negyvame lukšte
Čia tu, čia tu –
Padėsi man nežūti,
Jei ašarom sušildysiu tave.

Aš nuogas šaltyje,
Bet šildau – pažiūrėk –
Aš tavo trapų lukštą – pagailėk.

Juk kada nors tu privalai išlikti,
Jau nusimetęs žodžių grandines,
Ir mūsų žvilgsniai turi susitikti,
Kai stosi tarp žudikų ir manęs.
Kai melsi pats stebuklo nejučia,
Kaip aš dabar su ašara karčia.

Mirtis greita. Ant kulkos dyglio joja
Suleist nuodų į mano tamsią veną.
Švininis dūris tuoj pakirs man kojas,
Jei tu nespėsi tapti mano siena.
Jei pavėluosi – tau pačiam skaudės,
Nes slėgs stebuklo sąžinę kaltė.

1942 m. lapkričio 23 d., Vilniaus getas

Redakcijos kolegija:

Daiva Daugirdienė
Laurynas Katkus
Rasa Klioštoraitytė
Rasa Matulevičienė
Gediminas Pulokas
Kristina Sprindžiūnaitė

Kalbos redaktorės:

Donata Linčiuvienė

Korektūros:

Vidmantas Kuprevičius

Viršelyje panaudota Rasa Matulevičienės nuotrauka.

Maketavo:

Audronė Peškaitienė

Redakcijos adresas:

Šv. Ignoto g. 5-264, Vilnius 01120
Tel.: +370 685 36266
El. p.: leidykla.hieronymus@gmail.com

Leidinį remia

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

© VšĮ „Leidykla Hieronimus“, 2020

